

СТУДИЈА ЗАШТИТЕ НЕПОКРЕТНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

на простору Других измена и допуна Плана генералне регулације

ВРАЊЕ - ЗОНА 2

ШАПРАНАЧКИ РИД

Република Србија
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ НИШ
Ниш, Добричка 2, тел. 018/523-414, факс 018/523-412
Имејл-адреса: kontakt@zzsknis.rs
Број:
Датум: 30. октобар 2025. године

СТУДИЈА

ЗАШТИТЕ НЕПОКРЕТНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

на простору Других измена и допуна

Плана генералне регулације Зоне 2 у Врању

ШАПРАНАЧКИ РИД

Ниш, новембар 2025. године.

Радни тим:

Ивана Цветковић, виши конзерватор - архитекта
Ђорђе Стошић, виши документатор - историчар
Жижа Стојичић Драгићевић - етнолог

Фотодокументација:

Ивана Цветковић
Жижа Стојичић Драгићевић
Ђорђе Стошић
Аутор насловне фотографије:
Далибор Илић

*Израду студије финансирао је Град Врање, за потребе израде
Других измена и допуна Плана генералне регулације Зоне 2 у Врању*

Ниш, новембар 2025. године

ВД ДИРЕКТОРА
Душан Андрејевић

САДРЖАЈ:

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ.....	6
ПРАВНИ ОСНОВ ЗА ИЗРАДУ СТУДИЈЕ.....	8
ЗАШТИТА НЕПОКРЕТНИХ КУЛТУРНИХ ДОБАРА.....	15
МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ СТУДИЈЕ.....	19
Теренски рад.....	20
Анализа вредности.....	20
Израда елабората.....	20
САДРЖАЈ ОБУХВАТА ПЛАНА - СТУДИЈЕ.....	21
ШИРИ УРБАНИСТИЧКИ КОНТЕКСТ И ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ.....	22
ГРАДИТЕЉСКО НАСЛЕЂЕ НА ДЕЛУ ОБУХВАТА ПГР ЗОНЕ 2 У ВРАЊУ.....	28
1. Шапраначко гробље: архитектура свакодневног сећања.....	30
ИСТОРИЈАТ И ОПИС ШАПРАНАЧКОГ ГРОБЉА.....	30
АРХИВСКА ДОКУМЕНТА.....	32
Балкански ратови.....	33
Први светски рат.....	35
ЗНАЧАЈ ШАПРАНАЧКОГ ГРОБЉА - МЕСТО СЕЋАЊА И ИДЕНТИТЕТА.....	44
ЕЛЕМЕНТИ ШАПРАНАЧКОГ ГРОБЉА.....	48
Надгробни споменици.....	48
Ограда и капије Шапраначког гробља.....	60
Храм Св. преподобне мати Параскеве, Св. Петке.....	66
Објект у оквиру гробља - канцеларија.....	72
Парохијска кућа на Шапраначком гробљу, 2025. године.....	74
Спомен-костурница ратницима ослободилачких ратова 1912-1918.....	75
Меморијал посвећен Сими Погачаревићу и борцима НОР-а.....	77
2. Бунушевачко гробље.....	79
НАЧИН ДЕФИНИСАЊА МЕРА ЗАШТИТЕ ЗА ПОТРЕБЕ ИЗРАДЕ ТЕХНИЧКЕ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ У ПОСТУПКУ ПРИБАВЉАЊА ЛОКАЦИЈСКИХ УСЛОВА.....	80
СМЕРНИЦЕ ЗА УРЕЂЕЊЕ ШАПРАНАЧКОГ ГРОБЉА.....	81
МЕРЕ ЗАШТИТЕ НЕПОКРЕТНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА И УРЕЂЕЊА ПРОСТОРА.....	83
Конзерваторски оквир и правила одржавања.....	86
Просторна читљивост и организација.....	86
Визуре и карактер места.....	86
Зелена инфраструктура и биодиверзитет.....	86
Приступачност и безбедност.....	86
Третман земљишта и вегетације.....	87
Архитектонски елементи – зидови, насипи, ограде и капије.....	87
Метални елементи.....	87
Зелени фонд и дрворедна структура.....	87
Одржавање и чишћење простора.....	88
Управљање, интерпретација и учешће заједнице.....	88
Шта значи „очување“?.....	89
ИЗВОРИ:.....	90

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Студија заштите градитељског наслеђа на простору Плана генералне регулације Зоне 2 у Врању - Шапраначки рид односи се на простор који обухвата источни/североисточни обод градског језгра Врања. Простор дела Шапраначког рида на десној обали Собинске реке, у којем се јасно читају два комплементарна слоја: на једној страни ограђена меморијална целина Шапраначко гробље као културно-историјски простор са сакралним објектима и ратним меморијалима; на другој – компактно стамбено ткиво породичних кућа западно и јужно од гробља. Ђилианска улица формира његов северни контактни фронт, док је источни фронт дефинисан улицом Симе Погачаревића. Унутар стамбеног блока доминира ситна парцелација и мрежа тихих локалних саобраћајница., повезаних кратким попречним спојевима и једном дужом доминантом.

Лагано засечени, вегетацијом обрасли зелени коридор Собинске реке прати јужни/југозападни руб гробља и природно се везује ка долини Јужне Мораве. Он делује као еколошка и климатска осовина простора (микроклима, биодиверзитет, вентилациони правци), док гробље на североистоку, као меморијални ансамбл, „затвара“ композицију на супротном крају и дефинише идентитет целине у културно-историјском и симболичком смислу.

Такав распоред условљава равнотежу између мирног становања, достојанства меморијалног простора и континуитета зелене инфраструктуре.

Простор западно од Собинске реке обухвата вишепородично становање (средњих и великих густина становања), просторе намењене спорту, образовању, јавним објектима и садржајима, али и пословно-производне и пословно-услугне зоне.

Такође, на северу се налази велики простор регулисаног Бунушевачког гробља са новом капелом. Бунушевачко гробље је плански обликована, мрежна некропола са јасним растером-поделом простора, и добром развојном резервом, чији квалитет почива на читљивости, приступачности и вези са зеленим пределом „Дубоке долине“.

У оквиру простора „Шапраначки рид“ – зона 2, на основу доступне документације, теренских увида и постојећих евиденција нису регистровани посебни објекти, структуре или просторне целине, нити градитељске вредности које би, на основу тренутно доступних сазнања, захтевале утврђивање режима посебне мере заштите, изузев простора Шапраначког гробља који је предмет посебног разматрања у оквиру ове Студије.

Такође, ова Студија не обухвата систематско разматрање и вредновање археолошког наслеђа унутар зоне обухвата. Обрада археолошких потенцијала, евентуалних налазишта или слојева није део задатог програмског оквира, нити је спроведено посебно археолошко истраживање на терену. Потребно је створити услове за археолошка истраживања, којима би се и овај аспект непокретног културног наслеђа сагледао и обрадио.

У случају да се приликом извођења радова или даљих истраживања појаве индиције или налази који указују на постојање археолошког наслеђа, обавеза инвеститора и надлежних служби је да без одлагања обавесте надлежни завод и поступе у складу са одредбама важећих прописа из области заштите културних добара.

Напомињемо да Студија представља почетно систематско истраживање наслеђа дела Врања, које је, у наредном периоду, потребно додатно истраживати и детаљније обрађивати.

НАПОМЕНА:

Археолошко наслеђе овом приликом није било предмет обраде, те је у наредном периоду неопходно створити услове за организовање систематских истраживања и рекогносцирање терена и изградити Студију заштите археолошког наслеђа простора обухвата како би се обезбедио његов адекватан третман у оквиру планских докумената и мера заштите.

ПРАВНИ ОСНОВ ЗА ИЗРАДУ СТУДИЈЕ

Чување наслеђа препознато је и уграђено је у највиши правни акт Републике Србије - **УСТАВ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ** („Сл. гласник РС”, бр. 98/2006, 115/2021 - Амандмани и 16/2022), у члану 89: *Свако је дужан да чува природне реткости и научно, културно и историјско наслеђе, као добра од општег интереса, у складу са законом. Посебна одговорност за очување наслеђа је на Републици Србији, аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе.*

Културно наслеђе је скуп ресурса, материјалних и нематеријалних, наслеђених из прошлости, препознатих као одраз и израз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција, насталих интеракцијом човека и простора током времена (члан 4, Закона о културном наслеђу¹). Као вишеслојна историјска и културна баштина, непокретно културно наслеђе се уграђује у развојне перспективе посебним третманом у просторно-планској документацији. Према члановима 14, 15, 16, 17, 18 и 19 **Закона о културном наслеђу** („Службени гласник РС”, број 129/21) у групу непокретних културних добара спадају: **културни предели, споменици културе, просторне културно - историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места.** Набројана културна добра утврђују се и проглашавају **Одлукама** надлежних органа и штите се одредбама поменутог Закона. Добра под претходном заштитом и добра која уживају претходну заштиту штите се истим Законом. Заштићена околина непокретних културних добара, добра под претходном заштитом и добра која уживају претходну заштиту, у погледу предузимања мера заштите и свих других интервенција, имају исти третман као и заштићена непокретна културна добра.

Планирање и уређење простора има кључну улогу за стварање услова за одрживи развој грађене средине и успостављање оквира за квалитетну архитектуру, па је стога, у оквиру побољшања методологије планирања потребно подстицати и израду студија и претходних анализа, као што су:

- *студијске основе за унапређење квалитета архитектуре, контекста и идентитета места за урбана насеља на нивоу јединица локалне самоуправе (амбијенталне целине, јавни простори, урбани и рурални предели и др.);*
- *претходне анализе и студије, и примена управљачких инструмената и планских алата за потребе урбане и руралне обнове и реконструкције (подручја нарушеног просторног идентитета, браунфилд локације, централне урбане зоне, јавне просторе и амбијенталне целине, подручја са културним и градитељским наслеђем и туристичким потенцијалом...²*

¹ Закон о културном наслеђу („Службени гласник РС”, број 129/2021):

<https://www.propisi.net/zakon-o-kulturnom-nasledju/> (приступљено: 09.03.2024.)

² Национална архитектонска стратегија за период од 2023. до 2035. године -

<https://www.mgsi.gov.rs/cir/aktuelnosti/javni-poziv-za-ucheshtshe-u-javnoj-raspravi-o-predlogu-nacionalne-arhitektonske> (приступљено: 27.08.2024.)

Одредбама члана 2, став 78) и члана 46 **Закона о планирању и изградњи** („Службени гласник РС”, бр. 72/09, 81/09, 21/11, 121/2012, 40/2013 - УС, 50/2013 - УС, 98/2013 - УС, 132/2014, 145/2014, 83/18, 31/19, 37/19 - др, Закон, 9/2020, 52/21 и бр. 62/23) и Закона о изменама и допунама закона о планирању и изградњи („Сл. гласник РС”, бр. 62/23) предвиђено је да се пре доношења одлуке о изради планског документа прибавља мишљење организације за послове заштите непокретних културних добара о потреби израде **Студије заштите непокретних културних добара**, и да се студија израђује за заштићене просторне културно-историјске целине и друге просторне целине за које је утврђен статус непокретног културног добра, односно просторе на којима се налазе непокретна културна добра.³

На основу члана 32 Закона о културном наслеђу РС („Службени гласник РС”, број 129/21) простор у земљи или води који садржи трагове човековог трајања кроз време, укључујући и места на којима нема видљивих трагова на површини земље, а није утврђен за археолошко налазиште препознаје се као **археолошки локалитет**. Више међусобно повезаних овако дефинисаних археолошких локалитета представља **археолошко подручје**.

Претходна заштита археолошких локалитета (евидентираних и неевидентираних), односно археолошког подручја је трајна.

Ратни меморијали посвећени ослободилачким ратовима Србије уживају заштиту у складу са **Законом о ратним меморијалима** („Службени гласник РС”, број 50/2018),⁴ а мере техничке заштите за очување ратних меморијала прописују се од стране Завода за заштиту споменика културе Ниш. Законом о ратним меморијалима уређују се питања од значаја за заштиту, редовно одржавање, инвестиционо одржавање, уређење, уклањање и финансирање одржавања и уређења ратних меморијала, успостављање и вођење прописаних евиденција.

Добра која уживају претходну заштиту су ствари и творевине за које се претпоставља да поседују културне вредности, која се утврђује на основу чињеница о својствима и особеностима наслеђа, значаја за очување идентитета и културе, као и историјских, уметничких, архитектонских, археолошких, антрополошких, етнолошких, духовних, природњачких, техничких, научних, друштвених, економских и других вредности. Добра која уживају претходну заштиту представљају културно наслеђе и уживају заштиту. Културно добро, добро које ужива претходну заштиту и добро под претходном заштитом, археолошки локалитет и ратни меморијала **не сме се оштетити, уништити**, нити се без сагласности надлежне установе заштите може мењати његов изглед, својство или намена, у складу са Законом о културном наслеђу („Службени гласник РС”, број 129/21), Законом о културним добрима („Службени гласник

³ Закон о планирању и изградњи („Сл. гласник РС”, бр. 72/2009, 81/2009 - испр., 64/2010 - одлука УС, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - одлука УС, 50/2013 - одлука УС, 98/2013 - одлука УС, 132/2014, 145/2014, 83/2018, 31/2019, 37/2019 - др. закон, 9/2020 и 52/2021) -

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_planiranju_i_izgradnji.html (приступљено: 23.05.2023.)

⁴ Закон о ратним меморијалима („Службени гласник РС”, број 50/2018):

<https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-ratnim-memorijalima.html> (приступљено: 09.03.2024.)

РС”, бр.71/94)⁵ и Законом о ратним меморијалима („Службени гласник РС”, број 50/2018).

Градитељско наслеђе представља важну компоненту просторног и културног идентитета, и као такво је препознато у највишем планском документу Републике Србије - **Просторном плану Републике Србије**.⁶ Просторни план РС, као и **Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије**⁷ дали су јасне смернице да се планским решењима усмери развој урбаних предела у правцу креирања позитивног архитектонског идентитета градова и насеља кроз усклађивање градње са природним и културним, регионалним и локалним специфичностима.

Такође, **Национална архитектонска стратегија од 2023-2035. године** („Службени гласник РС”, број 48/2023),⁸ препознаје да:

Градитељско (архитектонско) наслеђе представља једну од најзначајнијих категорија културног наслеђа, самим тим и просторног и културног идентитета државе. Просторни и културни идентитет градитељског наслеђа РС условљен је географским, историјским, економским и другим чиниоцима захваљујући којима је настало културно разнолико и специфично наслеђе. Многи наслеђени објекти јавне и стамбене намене и данас су у употреби а неки од њих представљају препознатљива обележја идентитета појединих средина или градских зона. Одрживо коришћење и обнова градитељског (архитектонског) наслеђа не представља само културни ресурс, већ и економски потенцијал који значајно утиче на просторни развој и очување просторног идентитета.

С обзиром да се градитељско наслеђе не огледа само у појединачним објектима који су, у организованој правној и техничкој заштити, стекли статус непокретног културног добра (споменички статус), већ да савремена конзерваторска делатност управо препознаје предности заштите већих подручја која су дефинисана ратификованим конвенцијама и Унеско документима, на првом месту Конвенцијом о заштити Светске културне и природне баштине (1972), пре свега би било потребно изградити преглед свих облика наслеђа.

Осавремењивање и унапређење целина са концентрацијом градитељског наслеђа мора се заснивати на проучавању карактеристика сваког од посматраних облика наслеђа, уз њихово пуно поштовање и осмишљавање нових садржаја који неће нарушити основне вредности затеченог наслеђа, односно просторних културно-историјских целина.

⁵ Закон о културним добрима („Службени гласник РС”, број 71/94, 52/2011 – др. закон, 99/2011 – др. закон, 6/2020 – др. закон, 35/2021 – др. закон и 129/2021 – др. закон):

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturnim_dobrima.html (приступљено: 09.03.2024.)

⁶ Просторни план Републике Србије од 2021-2035. год:

<https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/PPRS%20Nacrt.pdf>

⁷ Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године: 47/2019-4:

<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2019/47/1/reg> (приступљено: 09.03.2024.)

⁸ Национална архитектонска стратегија за период од 2023. до 2035. године -

<https://www.mgsi.gov.rs/cir/aktuelnosti/javni-poziv-za-ucheshtshe-u-javnoj-raspravi-o-predlogu-nacionalne-arhitektonske> (приступљено: 27.08.2024.)

Све надлежне установе, институције и органи власти требало би да раде на препознавању вредности које су наслеђене из прошлости, с обзиром да многа међународна документа, повеље, резолуције и принципи који потичу од Унеско иницијативе за „интегративну заштиту културних и природних ресурса“ не дефинишу само поједине облике ових целина (културни пејзаж/предео, историјски урбани пејзаж, рурално наслеђе, индустријско наслеђе и др.) већ и пружају врло јасне и директне смернице за њихово очување и одрживо управљање.

На основу Закона о културним добрима („Службени гласник РС“, број 71/94, 52/2011 – др. закон, 99/2011 – др. закон, 6/2020 – др. закон, 35/2021 – др. закон и 129/2021 – др. закон), Закона о културном наслеђу („Службени гласник РС“, број 129/2021) и Решења о утврђивању територије завода за заштиту споменика културе („Службени гласник РС“, број 48/1995 и 25/2024), делатност заштите и коришћења непокретних културних добара, добара која уживају претходну заштиту и добара под претходном заштитом на територији Града Врања обавља Завод за заштиту споменика културе Ниш.

Надлежност Завода за заштиту споменика културе Ниш, према поменутом Решењу обухвата територију града Ниша и општина: Бољевац, Зајечар, Књажевац, Сокобања, Алексинац, Гаџин Хан, Дољевац, Меровина, Сврљиг, Бабушница, Бела Паланка, Димитровград, Пирот, Бојник, Власотинце, Лебане, Лесковац, Медвеђа, Црна Трава, Блаце, Житорађа, Куршумлија, Прокупље, Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Врање, Прешево, Сурдулица, Трговиште, Ражањ, Бор, Кладово, Мајданпек и Неготин.

Завод за заштиту споменика културе Ниш поред осталих послова проучава непокретна културна добра и израђује студије, елаборате и пројекте с одговарајућом документацијом ради најцелисходније заштите и коришћења одређеног непокретног културног добра, а у циљу откривања, препознавања, прикупљања, документовања, проучавања, тумачења, вредновања, представљања, интерпретације и подизање свести о значају културног наслеђа, као и интегралног очувања и заштите културног наслеђа кроз предузимање мера заштите.

Просторни план РС, као и Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије⁹ дали су јасне смернице да се планским решењима усмери развој урбаних предела у правцу креирања позитивног архитектонског идентитета градова и насеља кроз усклађивње градње са природним и културним, регионалним и локалним специфичностима.

Стратегијом одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године ("Службени гласник РС", број 47 од 28. јуна 2019.) препознат је проблем трансформација којима се угрожава очување непокретног културног наслеђа, и

⁹ Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године: 47/2019-4:
<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2019/47/1/reg>
(приступљено: 09.03.2024.)

констатовано је да *општи циљ урбаног развоја треба да буде очување и афирмација градитељског наслеђа и урбаног идентитета*.¹⁰

У циљу очувања културног наслеђа у складу са европским начелима неопходна је примена и поштовање свих конвенција, препорука и повеља о заштити културног и природног наслеђа, које су ратификоване и код нас:

- Конвенција о заштити културних добара у случају оружаног сукоба – Унеско Хаг 1954. (ратификована 1956);
- Европска конвенција о заштити археолошке баштине – Лондон 1969;
- Конвенција о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара – Унеско, Париз 1972. (ратификована 1973);
- Конвенција о заштити светске културне и природне баштине – Унеско, Париз 1972. (ратификована 1974);
- Европска конвенција о култури – Савет Европе, Париз 1954. (ратификована 1987);
- Конвенција о заштити европског архитектонског блага – Савет Европе, Гранада 1985. (ратификована 1991);
- Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа – Савет Европе, Валета 1992. (ратификована 2009);
- Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза – Унеско, Париз 2005. (ратификована 2009);
- Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа – Унеско, Париз 2003. (ратификована 2010);
- Европска конвенција о пределу – Савет Европе, Фиренца 2000. (ратификована 2011);
- Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво, Фаро 2005.

Неопходно је поштовање препорука Савета Европе – Комитет Министара о одрживој заштити културног наслеђа од физичког пропадања услед загађења и сличних фактора.

Неопходно је поштовање Закона о култури, Закона о културном наслеђу, Закона о културним добрима, Закона о планирању и изградњи, као и Стратегије одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године и Националне архитектонске стратегије од 2023-2035. године.

¹⁰ Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године потцртава да: *У последње три деценије у Републици Србији се јављају облици изградње и трансформације који нису усклађени са принципима одрживог развоја и очувања урбаног идентитета. Некритичким интервенцијама у простору, а посебно парцијалном и бесправном изградњом, нарушава се баланс елемената који морају бити присутни у концепцији архитектонско - урбанистичких решења – зеленила, отворених простора, хоризонталне и вертикалне регулације, неусклађености габарита старих и нових објеката, односа према улици и суседним објектима и парцелама и др. Важни инструменти у развијању интегралног приступа у планирању развоја урбаних насеља јесу међународни пројекти и програми, кроз које се културно наслеђе афирмише као интегрални део европског културног наслеђа.*

С обзиром да се градитељско наслеђе не огледа само у појединачним објектима који су, у организованој правној и техничкој заштити, стекли статус непокретног културног добра (споменички статус), већ да савремена конзерваторска делатност управо препознаје предности заштите већих подручја која су дефинисана ратификованим конвенцијама и Унеско документима, на првом месту Конвенцијом о заштити Светске културне и природне баштине (1972), пре свега би било потребно изградити преглед свих облика наслеђа.

Осавремењивање и унапређење целина са концентрацијом градитељског наслеђа мора се заснивати на проучавању карактеристика сваког од посматраних облика наслеђа, уз њихово пуно поштовање и осмишљавање нових садржаја који неће нарушити основне вредности затеченог наслеђа, односно просторних културно-историјских целина.

Све надлежне установе, институције и органи власти требало би да раде на препознавању вредности које су наслеђене из прошлости, с обзиром да многа међународна документа, повеље, резолуције и принципи који потичу од Унеско иницијативе за „интегративну заштиту културних и природних ресурса“ не дефинишу само поједине облике ових целина (културни пејзаж/предео, историјски урбани пејзаж, рурално наслеђе, индустријско наслеђе и др.) већ и пружају врло јасне и директне смернице за њихово очување и одрживо управљање.

Израда Студије утемељена је кроз следећа законска, стратешка и планска документа, програме и стратегије за шире просторне целине и предметни простор:

- Устав Републике Србије (Сл. гласник РС”, бр. 98/2006, 115/2021 - Амандмани и 16/2022)
- Закон о културним добрима („Службени гласник РС“, број 71/94, 52/2011 – др. закон, 99/2011 – др. закон, 6/2020 – др. закон, 35/2021 – др. закон и 129/2021 – др. закон)
- Закон о културном наслеђу („Службени гласник РС“, број 129/2021)
- Закон о планирању и изградњи (“Службени гласник РС”, бр. 72/09, 81/09, 21/11, 121/2012, 40/2013 - УС, 50/2013 - УС, 98/2013 - УС, 132/2014, 145/2014, 83/18, 31/19, 37/19 - др, Закон, 9/2020, 52/21 и бр. 62/23)
- Закон о изменама и допунама закона о планирању и изградњи (“Сл. гласник РС”, бр. 62/23)
- Стратегија развоја туризма Републике Србије 2016-2025 (Службени гласник бр. 98/2016),
- Национална стратегија одрживог развоја (Службени гласник бр. 57/2008)
- Национална архитектонска стратегија од 2023-2035. године („Службени гласник РС”, број 48/2023)
- Просторни план Републике Србије (Сл.гласник РС 88/2010),
- Регионални просторни план за подручје Нишавског, Топличког и Пиротског управног округа (Службени гласник бр. 1/2013),
- Регионални просторни план Тимочке крајине (Сл. гласник РС бр. 51/11)

Како би се постигао дефинисан циљ, неопходно је спровести низ корака и активности којима ће се осигурати унапређење стања наслеђа уз очување споменичких вредности наслеђа:

1. Истраживање и припрема
 - а Идентификовање историјских објеката или квартова за заштиту и очување.
 - б Истраживање историјских зграда, архитектонских стилова и вредновање појединачних грађевина и квартова.
2. Планирање и дизајн
 - а Израда детаљног плана за очување историјских грађевина и кварта.
 - б Израда детаљних смерница за дизајн у историјским квартовима, којима ће се очувати аутентичност објеката.
3. Имплементација
 - а Власници грађевина у обавези су да израде пројектну документацију у складу са смерницама датим у Студији, и да изведу планиране радове на основу пројекта на који је дата сагласност службе заштите и под надзором стручњака (конзерваторски надзор).
 - б Установити процедуру редовног праћења извођења радова и извештавања о реализацији.
4. Евалуација
 - а Након изведених радова потребно је оценити постигнуте резултате у односу на циљеве заштите, очувања и унапређење стања предметне целине.
 - б Спровести анализе утицаја реализације пројекта на заједницу и околину.
5. Промоција и едукација
 - а Представити постигнуте резултате кроз разноврсне догађаје, медијске кампање и образовне активности.
 - б Радити на подизању свести о значају очувања наслеђа.

Студија заштите непокретног културног наслеђа односи се на обухват Других измена и допуна Плана генералне регулације Зоне 2 у Врању - Шапраначки рид, и даје основне податке о непокретном културном наслеђу, њиховој непосредној околини, просторном и урбаном контексту у коме се налазе, препознаје културно наслеђе које завређује посебан третман. Такође, омогућује преглед историјских података, културног, историјског и архитектонског значаја, као и других вредности од значаја за очување идентитета Врања и повећање атрактивности овог туристичког места.

На основу спроведених истраживања и анализа израђен је преглед стања предметних локација, приказани су елементи који чувају аутентичност, али и придодати елементи којима се нарушава и деградира предметни простор.

Сврха израде Студије заштите непокретног културног наслеђа је вредновање културног наслеђа које се налази у обухвату Других измена и допуна Плана генералне регулације Зоне 2 у Врању - Шапраначки рид.

Сагледавањем (рекогносцирањем, истраживањем и проучавањем) предметног простора, као најзначајнија целина издвојено је **Шапраначко гробље**. Стога је у оквиру Студије највећи део посвећен систематизацији и приказу до сада прикупљених података о овом простору, као и дефинисању смерница за његово уређење и унапређење, у циљу постизања стања које достојно одражава његове историјске, културне, уметничке и меморијалне вредности.

Након прикупљених података и спроведених анализа сматрамо да **Шапраначко гробље** треба да буде уређен меморијални пејзаж који, уз очуван интегритет, може значајно допринети културном идентитету, едукацији јавности и препознатљивости града Врања.

ЗАШТИТА НЕПОКРЕТНИХ КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Према члановима 14, 15, 16, 17, 18 и 19 Закона о културном наслеђу („Службени гласник РС”, број 129/21) у групу непокретних културних добара спадају: културни предели, споменици културе, просторне културно-историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места. Набројана културна добра утврђују се и проглашавају Одлукама надлежних органа и штите се одредбама поменутог Закона. Добра под претходном заштитом и добра која уживају претходну заштиту штите се истим Законом. Заштићена околина непокретних културних добара, добра под претходном заштитом и добра која уживају претходну заштиту, у погледу предузимања мера заштите и свих других интервенција, има исти третман као и заштићена непокретна културна добра.

Непокретна културна добра

Сва непокретна културна добра у зависности од физичких, уметничких, културних и историјских својстава подељена су на:

- културне пределе
- споменике културе
- просторне културно-историјске целине
- археолошка налазишта
- знаменита места

У зависности од значаја разврставају се у категорије:

- непокретна културна добра
- непокретна културна добра од великог значаја
- непокретна културна добра од изузетног значаја

Саставни део непокретног културног добра чини заштићена околина, као и покретне ствари које су функционално, естетски и на други начин повезане са непокретним културним добром, тако да чине јединствену целину, а чијим се одвајањем суштински умањује његова вредност (у даљем тексту: припадак). Припадак може бити утврђен за посебно покретно културно добро, ако самостално испуњава услове утврђене овим законом. Заштићена околина непокретног културног добра ужива заштиту као и културно добро.

Културни предео означава подручје настало као резултат међусобног деловања културе и природе, односно људи и њиховог природног окружења. Културни предео одражава еволуцију људског друштва и насеља током времена, начине одрживог коришћења земљишта, условљене ограничењима и карактеристикама природног окружења, као и сукцесивним друштвеним, економским и културним утицајима и специфичним духовним односом према природи.

Просторно културно-историјска целина јесте урбано или рурално насеље или група појединачних или повезаних грађевина које због својих архитектонских одлика, хомогености или положаја у простору поседују посебне вредности са

културног, историјског, уметничког, етнолошког, антрополошког и научног гледишта.

Споменик културе је појединачни непокретни објекат од културног, историјског, архитектонског, археолошког, уметничког, етнолошког, техничког, палеонтолошког значаја или другог друштвеног значаја.

Споменик културе може бити:

- 1) архитектонско дело, његови остаци, препознатљиви делови или припатци;
- 2) објекат са припадајућим непокретностима и припатцима;
- 3) археолошки објекат или структура археолошког карактера;
- 4) дело примењене уметности, сликарства или вајарства, натпис, геолошко налазиште, дело или остатак техничке културе, старе индустрије или инфраструктуре и друго добро које је трајно везано за одређени архитектонски објекат или место;
- 5) меморијални или други спомен објекат.

Археолошко налазиште је део простора на површини земљишта и у земљишту, у пећинама и под водом, који садржи остатке појединачних грађевина, сложене грађевинске целине и друге објекте, конструкције и њихове делове, гробне целине и некрополе, оставе, покретне предмете, антрополошки, палеонтолошки и геолошки материјал, као и целокупан стратиграфски контекст у коме се налазе.

Знаменито место је простор везан за догађај од посебног значаја за историју, подручје с израженим елементима природних и радом створених вредности као јединствене целине, као и спомен гробови или гробља и друга спомен обележја која су подигнута ради трајног очувања успомене на значајне догађаје, личности и места из националне историје, од посебног културног и историјског значаја.

Добра под претходном заштитом су евидентирана добра за која се претпоставља да поседују културну вредност материјалног и нематеријалног наслеђа, односно да су од значаја за очување идентитета и културе, као и историјских, уметничких, архитектонских, археолошких, антрополошких, етнолошких, духовних, природњачких, техничких, научних, друштвених, економских и других вредности.

Добра која уживају претходну заштиту су ствари и творевине за које се претпоставља да поседују културне вредности, која се утврђују на основу чињеница о својствима и особеностима наслеђа, значаја за очување идентитета и културе, као и историјских, уметничких, архитектонских, археолошких, антрополошких, етнолошких, духовних, природњачких, техничких, научних, друштвених, економских и других вредности. Добра која уживају претходну заштиту представљају културно наслеђе и уживају заштиту.

На основу члана 32 Закона о културном наслеђу РС („Службени гласник РС”, број 129/21) простор у земљи или води који садржи трагове човековог трајања

кроз време, укључујући и места на којима нема видљивих трагова на површини земље, а није утврђено за археолошко налазиште препознаје се као археолошки локалитет. Више међусобно повезаних овако дефинисаних археолошких локалитета представља археолошко подручје.

Претходна заштита археолошких локалитета (евидентираних и неевидентираних), односно археолошког подручја је трајна.

Ратни меморијали посвећени ослободилачким ратовима Србије уживају заштиту у складу са Законом о ратним меморијалима („Службени гласник РС”, број 50/2018),¹¹ а мере техничке заштите за очување ратних меморијала прописују се од стране Завода за заштиту споменика културе Ниш. Законом о ратним меморијалима уређују се питања од значаја за заштиту, редовно одржавање, инвестиционо одржавање, уређење, уклањање и финансирање одржавања и уређења ратних меморијала, успостављање и вођење прописаних евиденција.

Културно добро, добро под претходном заштитом, добро које ужива претходну заштиту, археолошки локалитет и ратни меморијал не сме се оштетити, уништити, нити се без сагласности надлежне установе заштите може мењати његов изглед, својство или намена, у складу са Законом о културном наслеђу („Службени гласник РС”, број 129/21), Законом о културним добрима („Службени гласник РС”, бр.71/94) и Законом о ратним меморијалима („Службени гласник РС”, број 50/2018).

Урбано наслеђе би поред чисто правних оквира морало бити заштићено и политикама очувања како би се одржале његове вредности и интегритет. Оно игра кључну улогу утичући на осећај вредности и припадности. Сходно наведеном, навешћемо неколико кључних разлога зашто је културно наслеђе значајно:¹²

1. Културно наслеђе **битно доприноси привлачности регија, градова, вароши и руралних области** кад је реч о спољним приватним улагањима, развијању културних креативних четврти, и окупљању талената и доласку индустријских грана са високом мобилношћу, подстичући тако и регионалну конкурентност у Европи и глобално.
2. Културно наслеђе **даје градовима или регионима специфичан идентитет** и утиче на стварање упечатљивих градских наратива који, заузврат, пружају основу за успешне маркетиншке стратегије усмерене на развој културног туризма и привлачење нових улагања.

¹¹ Закон о ратним меморијалима („Службени гласник РС”, број 50/2018):

<https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-ratnim-memorijalima.html> (приступљено: 09.03.2024.)

¹² Giraud-Labalte, Claire & other (2017): Cultural heritage counts for Europe, Evropa Nostra Srbija, Beograd

3. Културно наслеђе **битно доприноси отварању радних места**, а ова област обухвата широк спектар послова, типова запослења и квалификација запослених: од грађевинских послова везаних за рестаурацију и одржавање, преко културног туризма, малих и средњих предузећа до старт-уп компанија, углавном у области креативних индустрија.
4. Културно наслеђе је **важан извор креативности и иновација**, стварајући нове идеје и решења, као и иновативне облике услуга – од дигитализације културних добара до употребе најновијих технологија виртуалне реалности са циљем интерпретирања историјских целина и грађевина, тако их чинећи доступним грађанима и свим посетиоцима.
5. Културно наслеђе **даје позитивне резултате када је у питању исплативост инвестиција** и важан је извор пореских прихода за власти, како кроз економске активности сектора везаних за баштину, тако и кроз посредне позитивне последице пројеката који се баве наслеђем и доводе до даљих улагања.
6. Културно наслеђе је **катализатор одрживе регенерације**.
7. Културно наслеђе је **део решења за климатске промене** са којима се свет суочава. На пример, кроз заштиту и ревитализацију историјских објеката велике енергетске ефикасности.
8. Културно наслеђе **доприноси квалитету живота**, дајући карактер и атмосферу градским четвртима, градовима и регијама Европе, чинећи их привлачним за живот, рад и обилазак, како за становнике и туристе, тако и за представнике креативних друштвених група.
9. Културно наслеђе **даје неопходни подстрек образовању и целоживотном учењу, бољем разумевању историје, као и осећању поноса и припадности**, те подстиче сарадњу и лични развој.
10. Културно наслеђе комбинује многе од горенаведених позитивних утицаја за стварање друштвеног капитала и кохезије заједница, пружајући оквире за учешће, анагажованост и интеграцију грађана.

Културно наслеђе дефинише идентитет и даје осећај припадности. Повезује се са прецима и пружа културни оквир који помаже да се разуме место у свету.

Историјска перспектива је јако битна јер културно наслеђе чува историјске наративе, омогућавајући човеку да учи из прошлости, да избегава понављање грешака и цени напредак који је друштво постигло у одређеном времену. Веома је важно схватити историјски контекст у коме је неко градитељско дело настало.

МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ СТУДИЈЕ

Студија заштите непокретног културног наслеђа односи се на обухват Других измена и допуна Плана генералне регулације Зоне 2 у Врању - „Шапраначки рид“, и заснована је на обједињеном сагледавању наслеђених вредности на предметном простору.

Истраживање предметне зоне спроведено је у оквиру израде ове Студије заштите непокретних културних добара, која представља саставни део документације за Друге измене и допуне ПГР Зоне 2 у Врању - „Шапраначки рид“.

Студија даје основне податке о непокретном културном наслеђу, њиховој непосредној околини, просторном и урбаном контексту у коме се налазе и препознаје културно наслеђе које завређује посебан третман. Поред тога, пружа преглед историјских података, културног, историјског и архитектонског значаја, као и других вредности од значаја за очување идентитета града Врања.

У склопу израде Студије сагледан је предметни обухват, идентификоване су наслеђене вредности, а затим су спроведене анализе оних делова који су препознати као простори са посебним наслеђеним вредностима.

Методологија израде студије

Прикупљање и анализа документације

Први корак у истраживању обухватао је прикупљање и анализу постојеће документације која се чува у службеној документацији Завода за заштиту споменика културе Ниш. Извршена је систематизација и преглед доступне референтне литературе, стручних и научних чланака, историјских монографија и публикација, као и претраживање дигиталних формалних и неформалних архива. Истраживање је затим настављено у локалним и националним архивима, укључујући:

- Архив Србије,
- Архив Југославије,
- Народни музеј Врање,
- Историјски архив у Врању,
- документа ЈКП „Комрад“,
- епархијску архиву,
- документацију Завода за заштиту споменика културе Ниш.

Сва прикупљена документација је пажљиво анализирана, након чега је спроведено теренско истраживање ради провере, допуне и верификације утврђених података.

Теренски рад

Истраживање је настављено обиласком гробља, са циљем непосредног уочавања и фотодокументовања затеченог стања: надгробних споменика, цркве, звонаре, зграде у оквиру комплекса, стаза и комуникација, ограде и пратеће инфраструктуре, зелених површина и приступних саобраћајница. Урађена је фото-документација, која обухвата опште погледе и репрезентативне надгробне споменике.

Анализа вредности

У оквиру истраживања извршена је анализа различитих категорија вредности:

- улога гробља као зеленог појаса и важног еколошког сегмента у оквиру градског пејзажа,
- значај надгробних споменика на основу стилских особености и локалне уметничке традиције,
- значај гробља као места сећања и колективног идентитета заједнице,
- историјски значај гробља као места вечног починка значаних личности овог краја,
- архитектонска и историјска вредност Цркве Свете Петке у оквиру Шапраначког гробља,
- вредност ратних меморијала на простору гробља,

Израда елабората

На основу спроведеног истраживања израђен је елаборат који обухвата:

- систематизовану архивску и теренску документацију,
- графичке прилоге урбане диспозиције у оквиру градског ткива,
- предлог мера заштите, конзервације и одржавања, са препорукама за дугорочно очување културних, историјских и природних вредности.

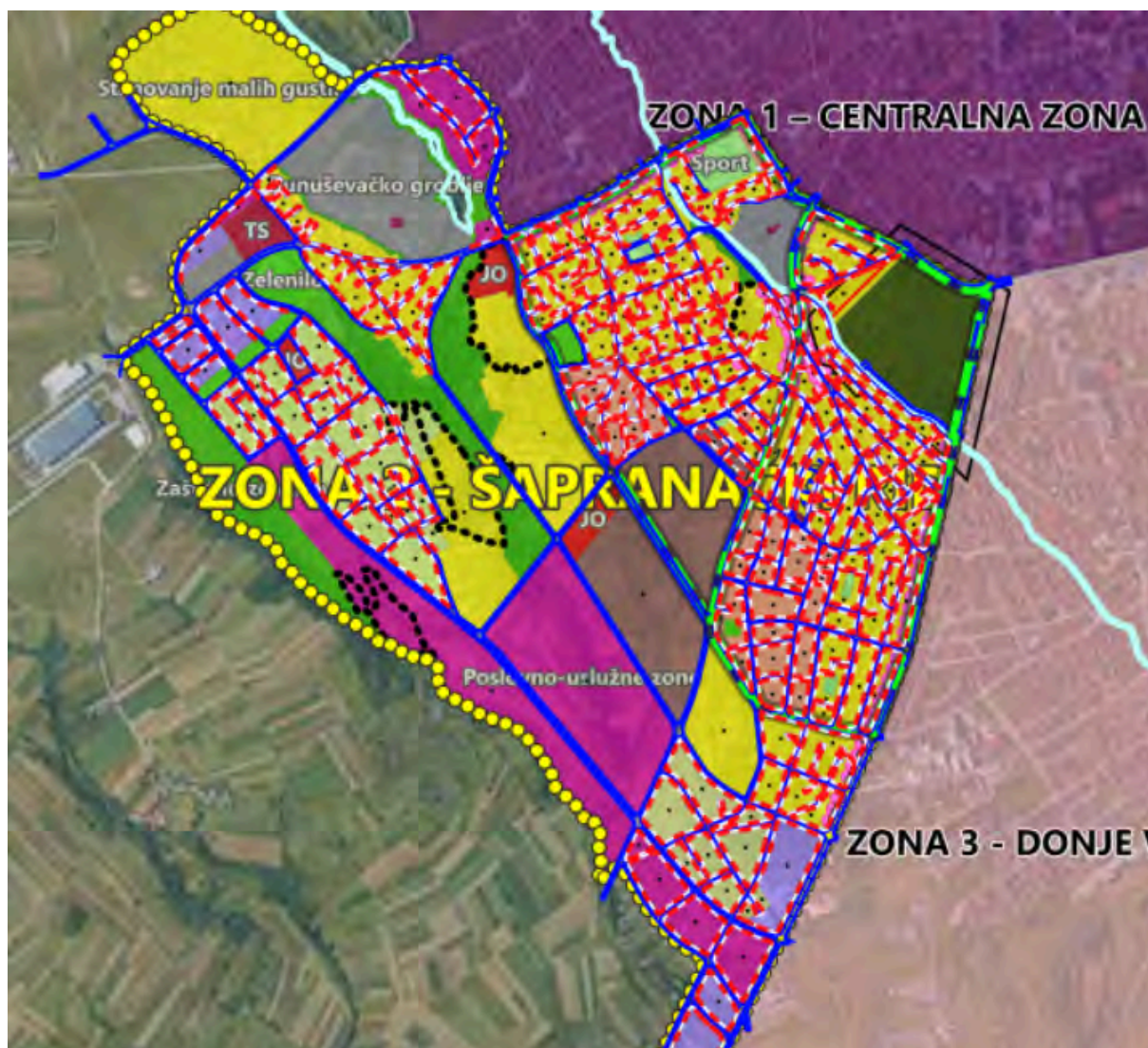
Концепт Студије заснован је на идентификовању потенцијала непокретног културног и градитељског наслеђа у оквиру Шапраначког гробља и његовог непосредног окружења као простора од посебног

значаја за идентитет града, образложењу његових вредности и разлога за очување, дефинисању смерница и мера заштите, као и подизању свести о значају очувања овог меморијалног пејзажа.

САДРЖАЈ ОБУХВАТА ПЛАНА - СТУДИЈЕ

Студија заштите непокретног културног наслеђа на простору обухвата Других измена и допуна Плана генералне регулације Зоне 2 у Врању - „Шапраначки рид“, израђена је за потребе израде наведеног планског документа и обухвата градско подручје са мањом концентрацијом непокретног културног и градитељског наслеђа Врања, које, и поред те чињенице, захтева посебну пажњу и адекватан третман заштите.

Обухваћен је део градског подручје са мањом, али значајном концентрацијом непокретног културног и градитељског наслеђа, са посебно значајним гробљем на Шапраначком риду као јединственом културном пејзажу који обједињује меморију заједнице, просторну структуру и надгробну архитектуру у Врању.

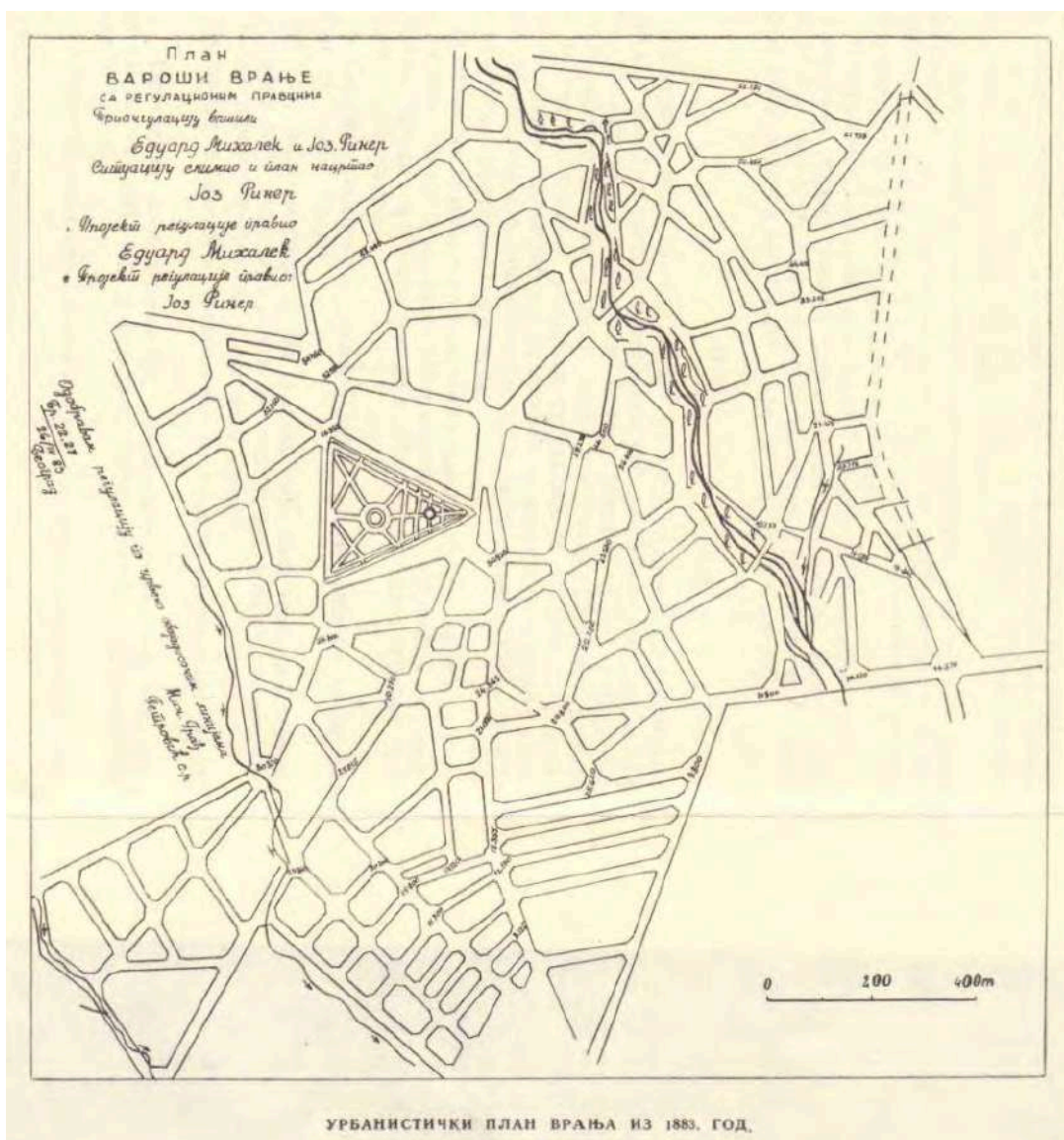

Обухват Плана генералне регулације Зоне 2 у Врању - Шапраначки рид

ШИРИ УРБАНИСТИЧКИ КОНТЕКСТ И ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ

Урбана матрица града може се уочити на првом урбанистичком плану Врања из 1883. године, историјском документу који сведочи о просторној-функционалној организацији града тога доба. У њему се помињу неке површине у насеобинском ареалу (виногради, ливаде, државно имање и сл.), објекти (школа, болница, суд, црква и сл.) и географски називи (Врањска река, Собина, Пољаница и сл.). Он је и основни урбанистички документ-полазиште планског обликовања урбане композиције. Нека од урбанистичких решења дати овим планом задржана су и у каснијим плановима те врсте, док је извесним модификовање укомпоновано у савремену урбану физиономију Врања.¹³

¹³ Вукановић, Татомир П., 1907-1997 (1968): *Урбанистички план Врања из 1883. год.*, Врањски гласник, Врање

Урбанистички план Врања из 1883. године (извор: Вукановић, Татомир П., 1907-1997 (1968):

Урбанистички план Врања из 1883. год., Врање)

План из 1883. године јасно исказује намеру да се Врање развије као модерна варош са унапред дефинисаним зонама, јасно профилисаном мрежом улица и системом централних јавних простора. Троугаони градски парк и мрежа планираних тргова појављују се као кључни инструменти нове урбане структуре. Истовремено, план позиционира Врањску реку као централни композициони елемент: њен ток усмерава ширење вароши, условљава трасу уличне мреже и отвара могућност формирања тргова, паркова и других јавних површина непосредно уз приобални појас.

Све послове који су предходили изради плана, али и саму израду, обавила је техничка канцеларија округа врањског са седиштем у Врању. План са регулационим правцима нацртао је Јозеф Ринер. Триангулацију плана и пројекат регулације обавили су Едуард Михалек и Јозеф Ринер. План Врања са регулационим правцима одобрен је 26. априла 1883. године, након извршених исправки регулације.

Урбанистички план града Враћа (издање инж. П. Попвиченка)

На Ђенералштабној карти Краљевине Србије насталој за потребе Главног Ђенералштаба војске и административне управе Краљевине Србије, које је израдило је и штампало Географско одељење Главног Ђенералштаба 1893. и 1894. године у Београду, такође се може претпоставити позиција Шапраначког гробља, реке у непосредној близини и засађеног дрвећа.

Од 1883. године до почетка Другог светског рата за Враће нису израђивани урбанистички планови. Након 1945. године наступа период делимично „стихијског“ урбаног развоја.

Према урбанистичком плану града Враћа инжењера Попвиченка, Шапраначко гробље се може читати као јасан гранични елемент западно/југозападно од компактног градског језгра. Гробље је уцртано као јасно ограђен блок са унутрашњом структуром (путање/алеје и гробна места), што га разликује од

околног, још увек релативно „лабавог“ урбаног ткива. Око њега се виде недовршене или ретке парцеле, што значи да у тренутку настанка плана гробље функционише као граница тадашњег ширења града – иза њега нема густе градње.

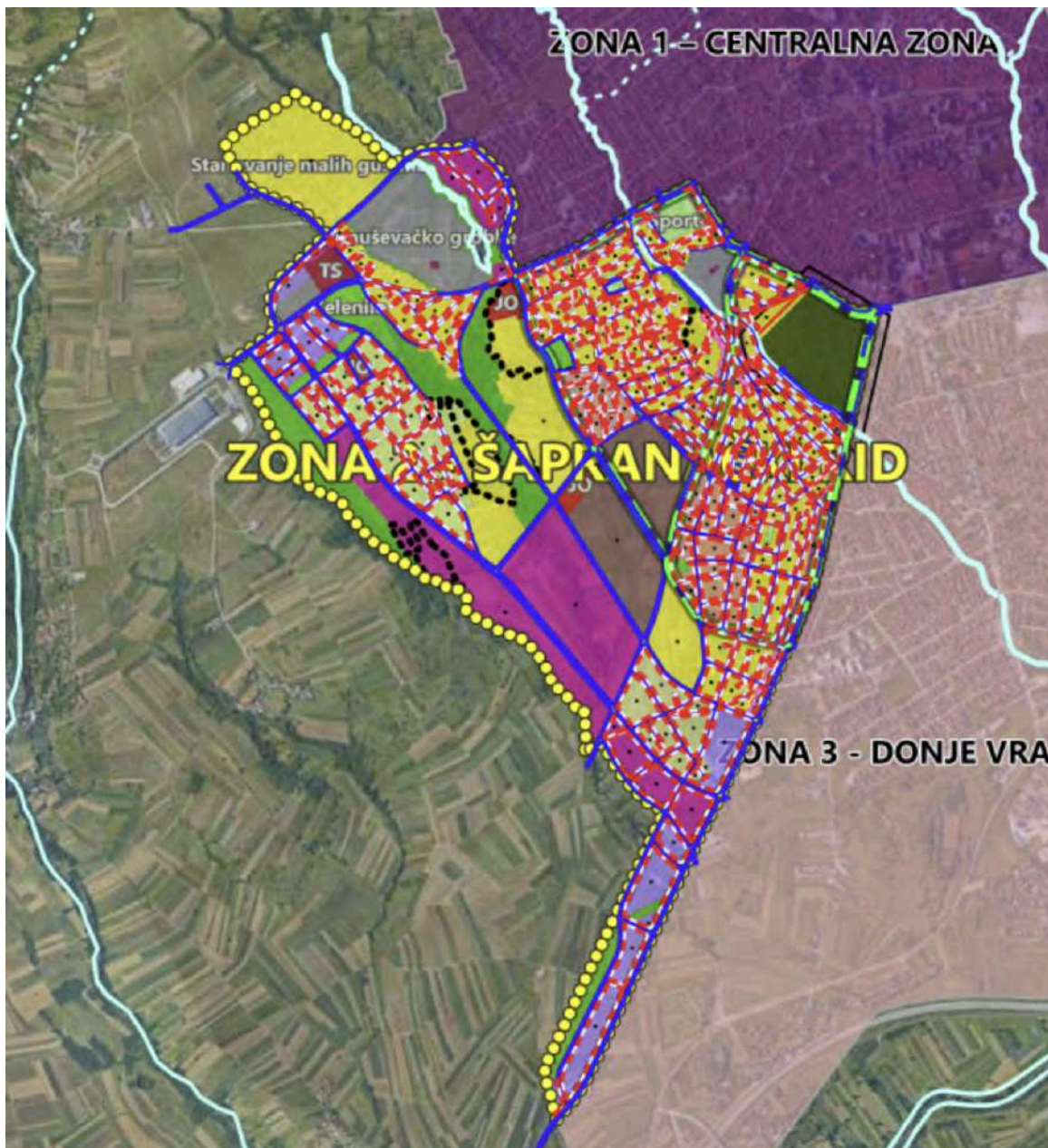
Први, послератни Генерални урбанистички план Врање добија 28. децембра 1956. године, а урадио га је Атеље за урбанизам и архитектуру "Урбанпројект" - Београд. План је израђен за период од 20 година (до 1976. године). На основу њега, 1961. године израђене су прве детаљне урбанистичке разраде којима су дефинисане површине по намени, садржини и висини. У време израде овог урбанистичког плана друштвено-економски развитак Врања заснивао се на екстензивној пољопривреди, трговини, занатству и административно-управној функцији.¹⁴ Међутим, већ у време његовог доношења јављају се клице индустријализације насеља, које планом нису биле предвиђене. Изградњом и динамичним развојем индустрије који је уследио, формира се град са значајним економским и демографским потенцијалом, при чему повећане потребе за радном снагом превазилазе демографске капацитете Врања. Урбанистички план Врања из 1956. године стављен је ван снаге 1966. године, као неадекватан у односу на нарастајуће друштвене потребе.

Нови Генерални урбанистички план Врање усвојен је 23. децембра 1971. године, који је израдио „Завод за унапређење комуналне делатности“ из Београда. Убрзо након тога, 12. фебруара 1972. године, донета је Одлука о усвајању детаљних урбанистичких разрада. Измена и допуна Генералног плана Врања из 1971. године извршена је за део Горње Чаршије (потез испод Пржара) и усвојене су 1981. године.

Следећи Генерални урбанистички план Врање добија 1988. године. Овим планом су осим административне територије града, обухваћена и два суседна, приградска села - Рибинце и Суви Дол. Израдио га је за потребе општине "Завод за урбанизам и комуналну делатност СР Србије", Београд. У процесу спровођења овог ГУП-а, у периоду од 1988. до 2000. године, услед насталих промена у области социјалног и привредног развоја, својинских односа, развоја магистралних инфраструктурних система, законске регулативе и инвестиционих токова, уочена је потреба да се поједина планска решења измене или допуне, како би се обезбедило доследније спровођење утврђеног планског концепта. Измене и допуне Генералног урбанистичког плана Врања усвојене су 2002. године, а израду је извео „Завод за урбанизам“ Ниш, док је План генералне регулације зоне 1 у Врању донет 2010. године. Последњи Генерални урбанистички план Врања донешен је 2018. године, затим су израђене Прве

¹⁴ Генерални урбанистички план Врања од 24. децембра 2009. године
<https://urbanizamvr.rs/images/mojPDF/Tekst%20Generalni%20Urbanisticki%20Plan%20Vranja.pdf>

измене и допуне Генералног урбанистичког плана Врања - 2020. године и Друге измене и допуне Генералног урбанистичког плана Врања 2023. године.

Важећи План генералне регулације Зоне 2 У Врању - Шапраначки рид

План генералне регулације Зоне 2 у Врању, према новој законској регулативи, израђен је 2011. године, а његове Прве измене и допуне 2019. године. Тренутно је у току израда Других измена и допуна Плана генералне регулације Зоне 2 у Врању - Шапраначки рид.

Простор обухвата Плана генералне регулације Зоне 2 у Врању - Шапраначки рид могуће је поделити на источну целину, до Собинске реке, централну целину која се просторе између Собинске реке и улице Радних бригада и западну целину,

која обухвата слабије изграђен простор од поменуте улице Радних бригада до границе обухвата.

У оквиру источне целине могу се читати четири комплементарна слоја:

- ограда меморијална целина Шапраначко гробље као културно-историјски простор. Њиланска улица формира његов северни контактни фронт, западна граница је Собинска река (Оџинка), док је источни фронт дефинисан улицом Симе Погачаревића.
- простор намењен спорту - Градски стадион у Врању, са приступом из Косовске улице;
- простор забрањене градње омеђен улицама Пролетерских бригада, Колубарска и Душана Стаменковића, као и Сообинском реком (Оџинком);
- компактно стамбено ткиво породичних кућа северозападно и југоисточно од гробља. Унутар стамбеног блока доминира ситна парцелација и мрежа тихих локалних саобраћајница повезаних кратким попречним спојевима.

На простору ПГР Зоне 2 у Врању, у централној целини, налазе се простори намењени породичном становању, као и блокови вишепородичног становања (становање великих густина и становање средњих густина), спорт и простори намењени зеленилу (заштитном зеленилу). Нарочито је значајан зелени појас уз Собинску реку, у непосредној близини Шапраначког гробља.

Лагано засечени, вегетацијом обрасли зелени коридор Собинске реке прати јужни/југозападни руб обухвата и природно се везује ка долини Јужне Мораве. Он делује као еколошка и климатска осовина простора (микроклима, биодиверзитет, вентилациони правци), док гробље на североистоку, као меморијални ансамбл, „затвара“ композицију на супротном крају и дефинише идентитет целине у културно-историјском и симболичком смислу. Такав распоред условљава равнотежу између мирног становања, достојанства меморијалног простора и континуитета зелене инфраструктуре.

Такође, обухвата и простор Бунушевачког гробља. Бунушевачко гробље је плански обликована, мрежна некропола са јасним растером и добром развојном резервом, чији квалитет почива на читљивости, приступачности и вези са зеленим пределом „Дубоке долине“.

Западна целина је делимично изграђени простор на коме су предвиђене пословно-услугне и пословно-производне зоне, становање малих густина и рурално становање по ободу, неколико локација са јавним објектима и садржајима, као и простори намењени зеленилу.

ГРАДИТЕЉСКО НАСЛЕЂЕ НА ДЕЛУ ОБУХВАТА ПГР ЗОНЕ 2 У ВРАЊУ

Врање је захваљујући географском положају простор различитих културних струјања, важно место културе нашег народа, а улепшавају га материјални и нематеријални трагови византијског, османског и српског наслеђа. Градитељско наслеђе Врања је сведочанство о богатству људске разноликости на овом простору и подсећа на важност поштовања различитих култура и традиција.

Приоритет сваког уређеног друштва је интегрисање вредности урбаног наслеђа у шири оквир развоја града. Ово захтева пажњу у планирању, пројектовању и реализацији развојних пројеката града. Све већи развојни притисак стога наглашава хитност разматрања на који начин би урбана конзервација и урбани развој требало да буду интегрисани. Интегрисање изграђеног наслеђа постојећег урбаног ткива и будућег развоја Врања требало би бити на начин да савремена употреба може да подржи даље постојање наслеђа које се у том погледу све више дефинише у смислу савремене употребе прошлости, као и садашњих потреба.

Планирање има моћ да обликује изграђено окружење и може да формира мост између изграђених ресурса наслеђа и развоја, посебно као адаптивне идеја поновне употребе/уравнотежене интеграције. Интегрисање очувања ресурса изграђеног наслеђа у урбано ткиво града даје изграђеном наслеђу савремену друштвену улогу!

Културни пејзаж обухваћен Студијом најизразитије је обликован на простору Шапраначког гробља, које представља вредан спој природног окружења, меморијалне функције и надгробне архитектуре. Његов значај надмашује локалне оквири и чини га једним од кључних елемената културног наслеђа Врања.

У истом контексту, Бунушевачко гробље доприноси очувању сакралног карактера простора и континуитета традиционалних меморијалних локација у оквиру градског подручја.

Визија коју прати ова Студија је:

Гробља су намерно обликована као мирни простори: морала би бити богато озелењена, ограђена високим зидом или оградом и, у целини,

упоредива са уређеним имањем. Вредност урбаних гробаља, неспорна је: она чувају изузетно богат корпус података од значаја за историчаре, антропологе, етнологе и археологе, као и за локалне заједнице и породице покојника. У том смислу, Шапраначко гробље је саставни део градитељског наслеђа: његова парцелација, мрежа стаза и алеја, ограде, улазне капије и разноврсне форме надгробне архитектуре (стеле, крстови, скулптуре, капеле, ограде од камена и ливеног гвожђа) представљају слојевиту материјалну културу која сведочи о урбанистичком развоју, естетским критеријумима епохе и социјалној структури вароши. Стога је очување постојећих надгробних споменика, цркве, звоника, зграде у близини звоника и аутохтоне вегетације, санација ограда и стаза, систематска документација надгробних споменика и њихових натписа кључно за заштиту и презентацију Шапраначког гробља као културног добра и живог архива градске историје.

1. Шапраначко гробље: архитектура свакодневног сећања

ИСТОРИЈАТ И ОПИС ШАПРАНАЧКОГ ГРОБЉА

Гробље, са својом црквом Свете Петке, бројним породичним парцелама и меморијалима, представља не само место личног и породичног памћења већ и кључни елемент културног пејзажа Врања. Оно истовремено има историјску, уметничку, друштвену и еколошку вредност, и као такво представља драгоцен ресурс који треба чувати за будуће генерације.

Изглед Шапраначког гробља у Врању 2025. године

Првобитно смештено на рубу вароши, гробље је дуго задржавало свој рурални карактер.

Према доступним подацима у другој половини 18. века почиње се са сахрањивањем на овом простору и појављују се обележја њиховог коначног почивалишта натписом на споменику, најчешће у облику надгробне плоче.

Најстарији датован споменик на Шапраначком гробљу потиче из 1786. године, подигнут у част трговцу Михајлу Погачаревићу, претку Симе Погачаревића. То га чини најстаријим активним гробљем у Врању и једним од најзначајнијих културно-историјских простора града.

Познато је да је врањско друштво поклањало знатну пажњу овом гробљу, које се налазило до саме вароши и било је ограда зидовима. На средини гробља налазила се оронута гробљанска црква, а уз то и клисарница, где су се у случају рђавог времена, ходочасници гробља, склањали и софре постављали. Поред старовремских гробова, запустелих, било је и богаташких гробова, на којима су увек горела кандила. Повише гроба налази се крст, било исклесан од камена, или пак од дрвета.¹⁵

Сахрањивање на простору данашњег Шапраначког гробља почело је интензивније након 1830. године. Ипак, забележено је да је између 1875. и 1935. године дошло до посебно интензивног периода проширивања, што одражава демографске и друштвене процесе тога доба.

Веома значајан историјски аспект сахрањивања на Шапраначком гробљу везан је Балканске и Први светски рат. На овом гробљу је након Балканских ратова и Првог светског рата формирано неколико војничких гробаља унутар комплекса тадашњег цивилног гробља на Шапранцу. Тада је сахрањено 286 војника из Балканских ратова и 1187 из Првог светског рата.

Изградња нове Цркве Свете Петке и накнадна проширења гробља допринела су повећању броја освећених парцела за сахрањивање.

Треба нагласити да је проширење гробних поља било директно везано за обнову или изградњу црквеног објекта.

¹⁵ Вукановић, Татомир (1978): *Врање, етничка историја и културна баштина врањског гравитационог подручја у доба ослобођења од Турака 1878. године*, Врање, 199-200

АРХИВСКА ДОКУМЕНТА

Током балканских ратова и Првог светског рата, некадашњи Пчињски срез са седиштем у Врању био је, и поред мањег обима борбених дејстава у односу на поједине друге делове земље, простор значајних страдања и губитака. У тим борбама животе су губили српски, савезнички и непријатељски војници. Војници су страдали на бојном пољу, али и у болницама, где су подлежали ранама или умирали од заразних болести. Сви они су сахрањивани на постојећим гробљима у самом Врању и околним селима. У Врању су војници сахрањивани на три веће локације и у појединачним гробницама у оквиру варошког гробља, док је на још једној локацији било сахрањено и неколико чланова страних медицинских мисија.

Највеће ратничко гробље налазило се у Врању, у оквиру Шапраначког гробља

Током 1912-1913. године на гробљу на Шапраначком риду сахрањено је 286 српских ратника. Током 1914. и 1915. године у Врању је умро и одређени број аустроугарских заробљеника, међу којима и 129 Чехословака.

Интересовање за стање гробаља и гробова ратника у Пчињском округу од стране тадашње државе јавило се убрзо по завршетку Првог светског рата, већ током 1921. године. Постоје писани документи којима Министарство вера дописом од новембра 1921. године хитно захтева извештај о броју гробова немачких војника, да ли су идентификовани и у каквом се стању налазе.¹⁶

Систематичнији приступ у утврђивању стања војничких гробаља Министарство правде Краљевине Југославије заузима тек почетком четврте деценије 20. века. Министарство правде Краљевине Југославије је дописом бр. 87374 В-и 638 од 13. септембра 1930. године, наложило Начелнику среза Пчињског у Врању да изврши проверу на лицу места постојање и стање ратничких гробова у следећим местима: Давидовац, Превољце, Корбевац, Клисурица, Доње Требиње, Врање и Ратаја, и да о томе сачини извештај и потпуну документацију.¹⁷

Варош Врање, је према овом захтеву, одговорило Министарству правде Краљевине Југославије, дописом бр. 13898 од 4. октобра 1930. године, и доставило више геодетских скица којима су приказани положаји гробаља и појединачних гробова, који ће у наставку текста бити образложени.¹⁸

¹⁶ Архив Југославије, Фонд: Министарство правде КЈ; бр. фонда: 63; орган, јединица: верско одељење; група, подгрупа: војна гробља; бр. фасцикле: 225

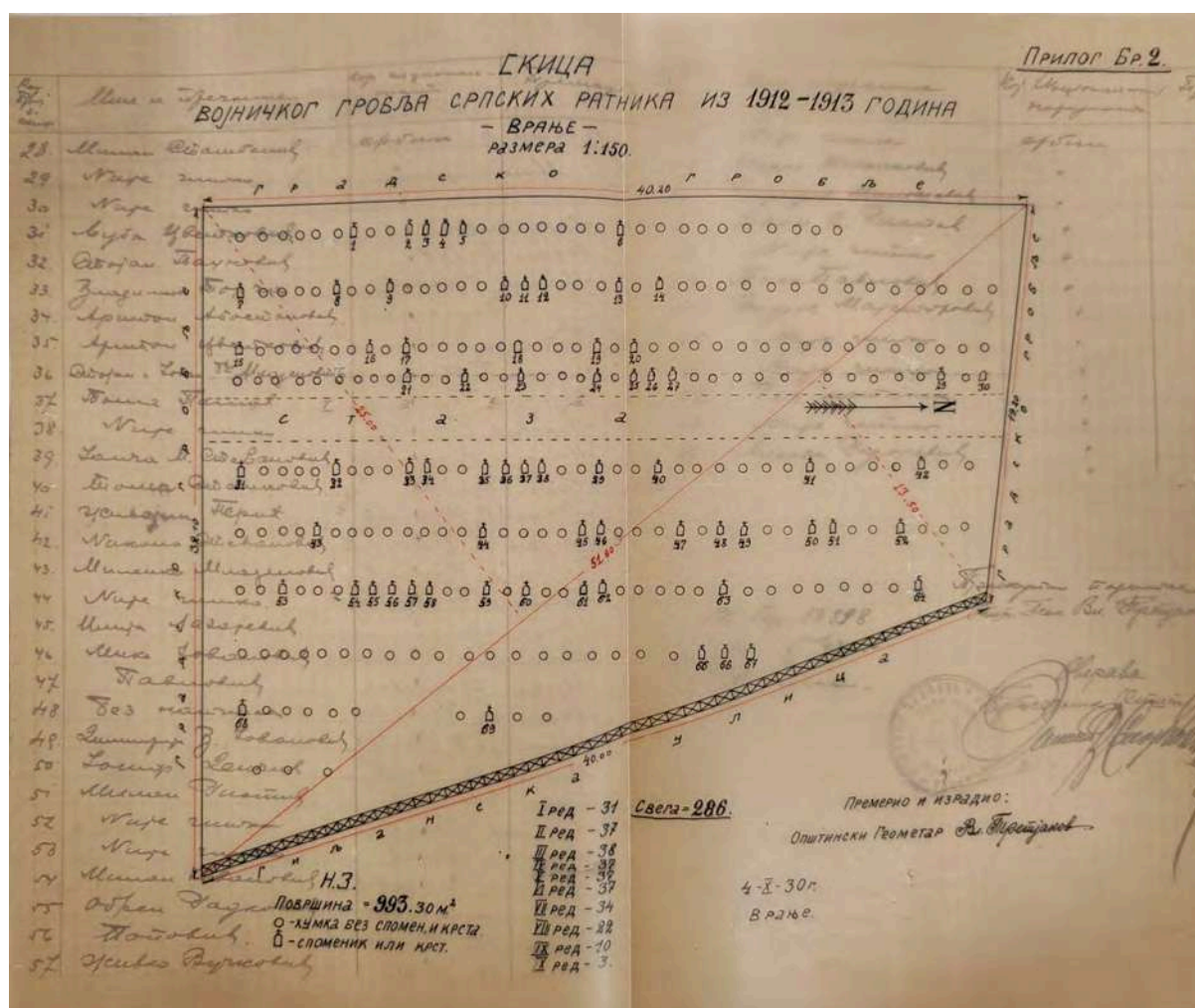
¹⁷ Архив Југославије, Фонд: Министарство правде КЈ; бр. фонда: 63; орган, јединица: верско одељење; група, подгрупа: војна гробља; бр. фасцикле: 225

¹⁸ исто

Према подацима из 1930-их, укупно је на ратничким гробљима у оквиру Шапраначког гробља било сахрањено 1246 војника: 713 српских, 395 аустроугарских и 138 бугарских.

Балкански ратови

Током Првог балканског рата, у оквиру Шапрначког гробља, на његовој североисточној страни, формирана је посебна парцела од 990,30 м² са 286 гробова.

Скица 2 - војничког гробља српских ратника из 1912-1913. година (1930)¹⁹

До 1930. године већина гробних места (217) није имала никакво обележје, а само 69 хумки имало је крст или надгробни споменик. Читљиви подаци о сахрањеним војницима постојали су на 53 обележја, док на 14 нису били читљиви, а два су била без натписа.

¹⁹ Архив Југославије, Фонд: Министарство правде КЈ; бр. фонда: 63; орган, јединица: верско одељење; група, подгрупа: војна гробља; бр. фасцикле: 225

Забележена су, између осталих, имена: Петроније Батинић, Тихомир Бранковић, Живко Вучковић, Јован Дабић, Милан Ж. Лекић, Милорад Прокић, Франц Бурник из Љубљане и многи други.

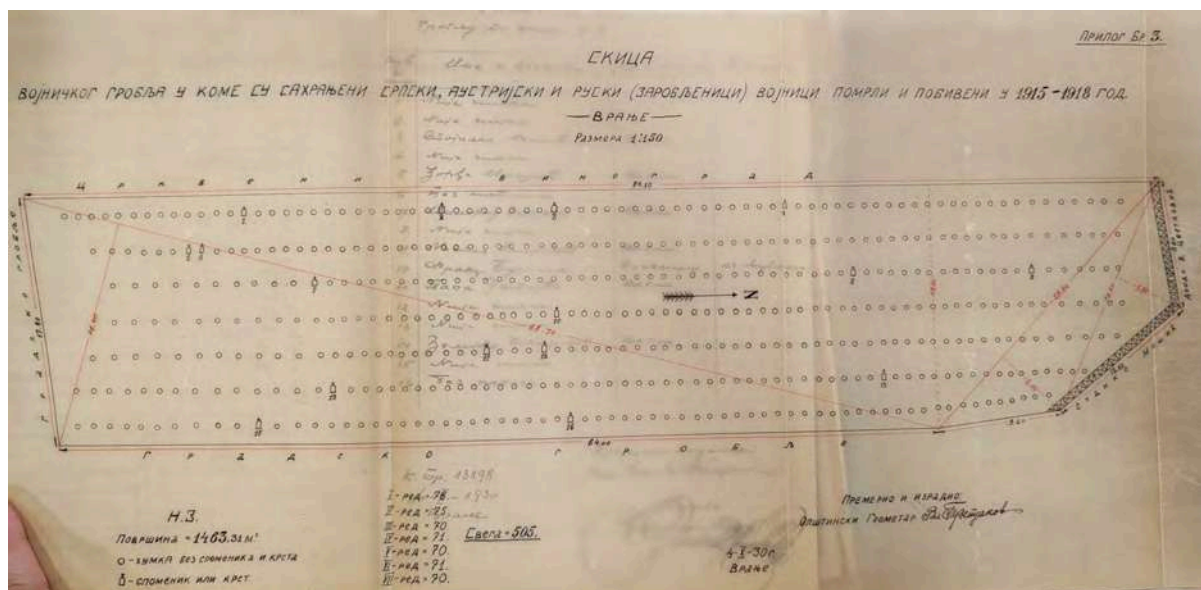
Од свих тих обележја, данас се још увек на гробљу налази камени надгробни споменик Радисава Петровића из Лапова, страдалог 1913. године. Сам споменик својом обрадом представља значајно уметничко остварење, а по мотивима који су уклесани у камен јасно указује на војнички карактер надгробног споменика.

Камени надгробни споменик Радисава Петровића из Лапова

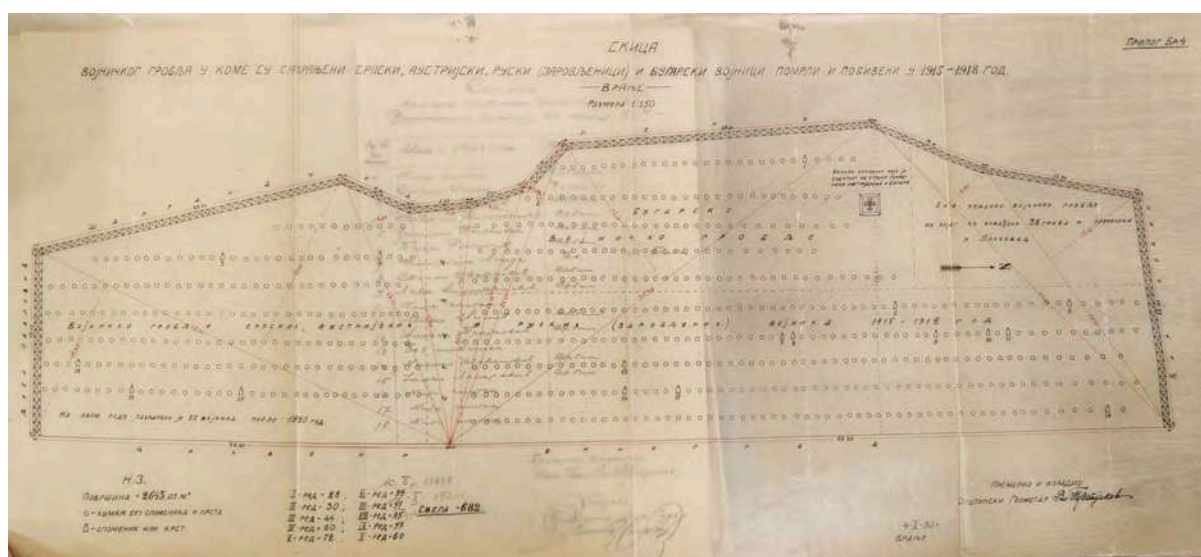
Први светски рат

Војници страдали током Првог светског рата у Врању сахрањивани су на две парцеле у западном делу Шапраначког гробља. На првој парцели површине 1463,31 м² укупно је било сахрањено 505 гробова. Од тога, само 16 хумки је 1930. године имало сачувана обележја, а забележена су имена: Милорад Зарков, Настас Јанковић, Величко Јовановић, Ђорђе Мишић, Стојиљко Нешић, Таса Ратајић.

Скица 3 - војничког гробља ратника из 1915-1918. година

Друга парцела, нешто западнија и већа (2643,03 м²), садржавала је 682 гроба српских, аустроугарских, немачких, бугарских и руских војника. Срби, Аустроугари и Руси били су сахрањивани заједно, док су Бугари и Немци имали своје делове гробља. Немачки војници (њих 28) касније су пренети у Лесковац.

Скица 4 - војничког гробља у коме су сахрањени српски, аустријски, руски (заробљеници) и бугарски војници поmrли и побивени у 1915-1918. год, сачињена 1930. године.

Према подацима из 1930-их (скица 4) према ситуационом плану војничког гробља у коме су сахрањени српски, аустријски, руски (заробљеници) и бугарски војници поmrли и побивени у 1915-1918. године, пратила је и писана документација са списком имена војника чије имена су се задржала до тада.

Од укупно 687 евидентираних гробова, у овом делу Шапраначког гробља, само за њих 18 је у том тренутку постојало обележје гроба (дрвени крст или споменик) док су остало биле гробне хумке без обележја.

Забележена су имена десеторице Срба: Лаза Димитријевић; Момир Ђурић; Јанча Лазаревић; Мика Милић; Живојин Милосављевић; Василко Петковић; Таса Ристић; Никола Стевановић; Алекса Трајковић и Станко Цветковић; име једног Чеха из Прага: Франтишек Лауда и једног бугарског војника: Сиаш Алар.²⁰

Дописна карта из Првог светског рата, Народни музеј Врање

Током Првог светског рата болесни становници Врања били су препуштени на милост и немилост аустријским и немачким лекарима који су врањску касарну претворили у привремену болницу. Куриозитет из периода Првог светског рата представља случај Марије Кустудић, удовице врањског среског лекара др Ђуре Кустудића (умрлог 1915. године од последица пегавца), која је током окупације

²⁰ О ратничким гробовима из балканских ратова и Првог светског рата на подручју некадашњег Пчињског среза опширније је писао др Ненад Лајбеншпергер.

изнајмила једну кућу и у њој организовала импровизовану болницу за збрињавање теже оболелих Врањанаца, нарочито деце са мајкама.

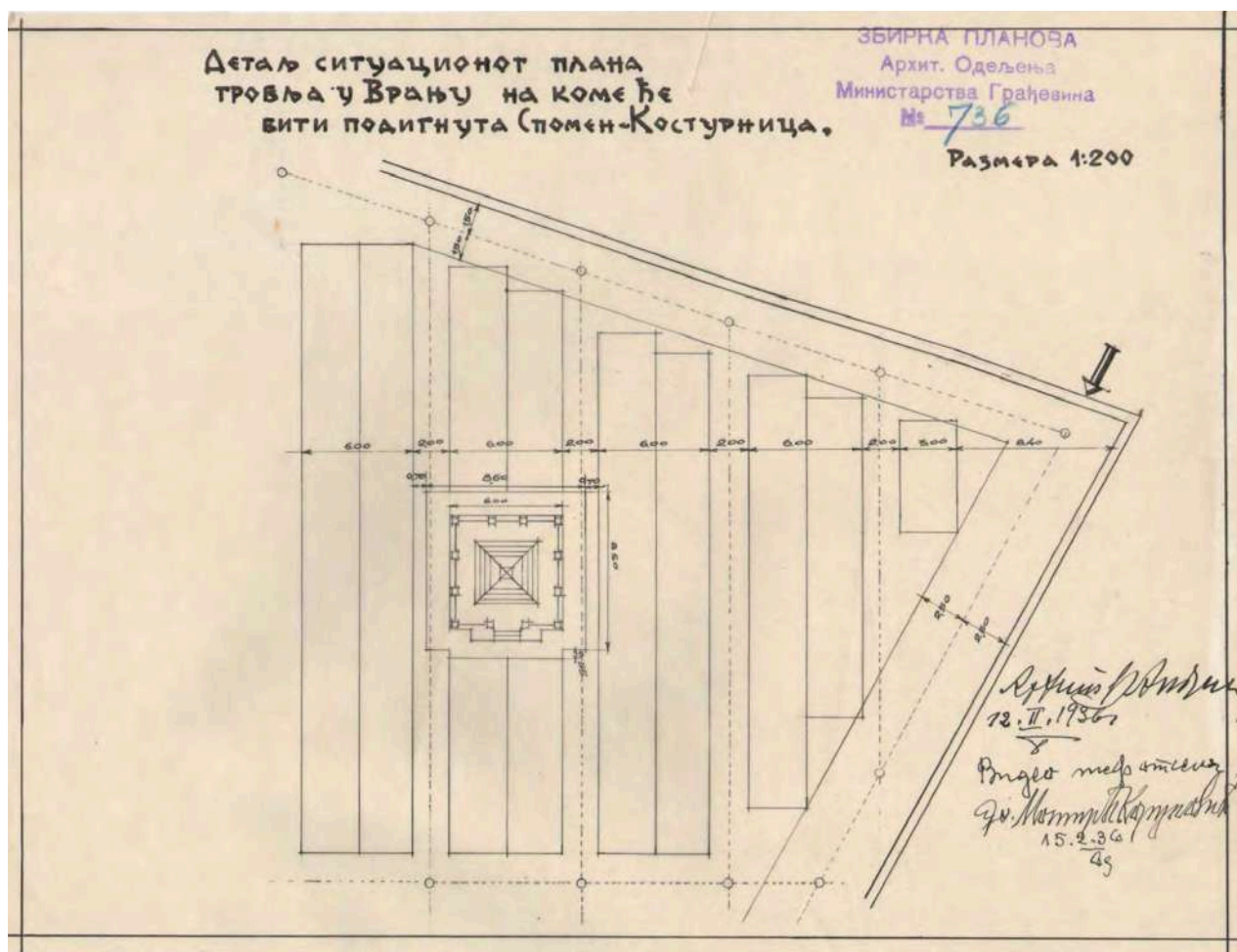

Никола Пашић са кнезом Алексом у Врању 26. октобра 1912. године.

Идеја о изградњи Спомен-костурнице

Након наредбе којом је Министарство захтевало да се изврши евиденција војничких гробаља на територији Пчињског округа, 1930. године, Српска православна црква се, дописом од 23. августа 1934. године, обратила министру правде са молбом да се на гробљу на Шапраначком риду подигне спомен костурница палим војницима. Разлог за ово је било веома лоше и запуштено стање војничког гробља.

Иако је тадашњим Законом о уређењу војничких гробаља и гробова било прописано да се *сва војничка гробља имају уредити и одржавати у реду као светла успомена на тешке дане борбе за слободу и уједињење (чл. 1 Закона)*, али пошто се ово гробље налазило у врло запуштеном стању, како је у допису министра правде записано - *да представља ругло, то се има приступити његовом уређењу сходно пропису чл. 20 и 22 Закона, т.ј. подизањем једне костурнице у коју ће се положити посмртни остаци - костури свих у овом гробљу сахрањених војника - ратника.*

Пројекат за подизање Спомен-костурнице на Шапраначком гробљу 1936. године - детаљ ситуационог плана на коме је саграђена Спомен-костурница

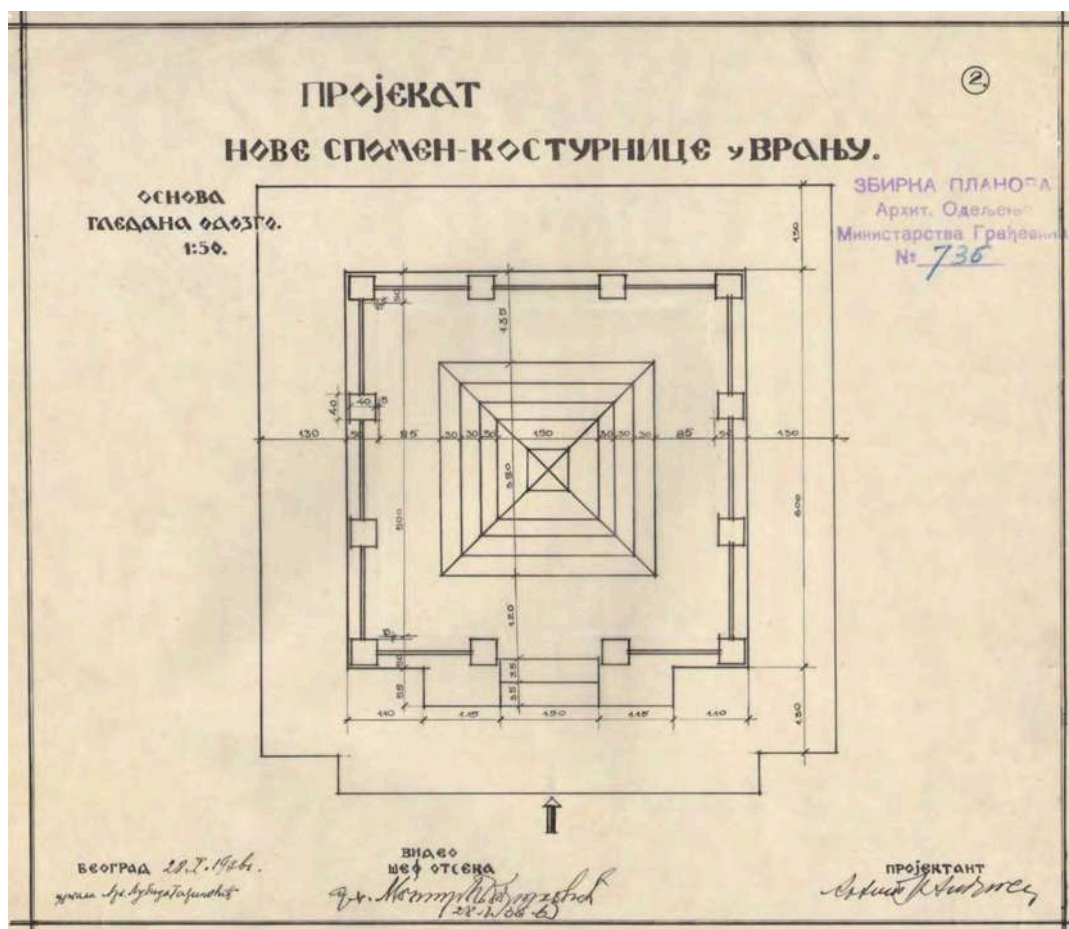
Министарство правде Краљевине Југославије је Решењем број 109418 од 30. новембра 1935. године, а на основу чланова 20 и 22 Закона о уређењу војничких гробаља и гробова одлучило да се приступи изградњи спомен-костурнице у којој би се положили посмртни остаци свих сахрањених ратника на Шапрановачком гробљу из времена ратова 1912-1918. године. Израда пројекта спомен костурнице поверена је Министарству грађевине. Министарство грађевина је већ маја следеће године доставило завршен пројекат изградње нове спомен костурнице, заједно са предмером и предрачуном, који је одобрен од стране министра правде, за приступање изградњи. Финансијска средства за изградњу спомен-костурнице обезбеђена су у Фонду за извршење Закона о народном признању заслужнима за отаџбину и од стране Српске православне црквене општине у Врању.

Након ове одлуке да се ратнички гробови уреде и концентришу у једну костурницу, у складу са тадашњим законодавством Краљевине СХС / Југославије, и захтева за израду пројекта Министарству грађевина, у Министарству грађевина посао је поверен руском архитекти Василију

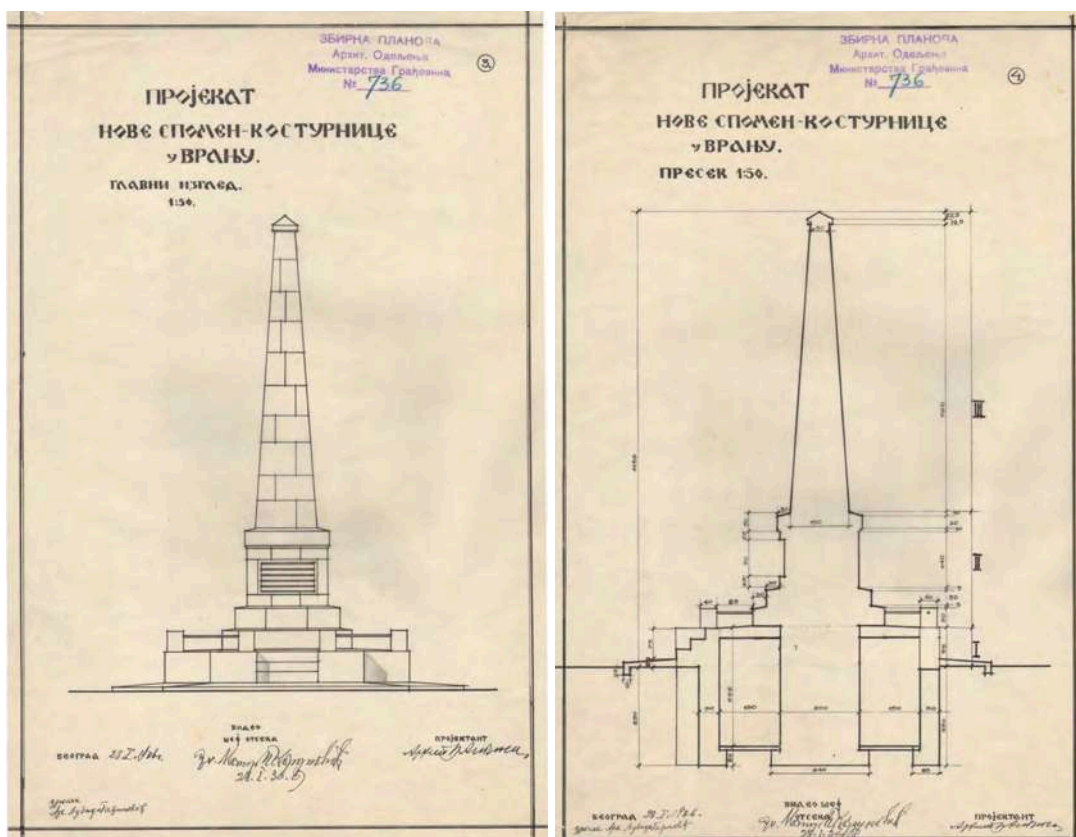
Андросову, који је 1936. године израдио пројекат спомен костурнице у облику пирамиде.

Пројектом је предвиђена изградња монументалног споменика-обелиска, чија концепција је заснована на јасној геометрији и симетрији, са вертикалним нагласком који доминира простором и изражава идеју узвишења, жртве и вечности.

Основу споменика чини вишестепена постаментална платформа, на којој се уздиже пирамидални обелиск. Облик је једноставан, али достојанствен, грађен у традицији споменика-обелиска који су у међуратном периоду били честа форма националне меморијалне архитектуре. Састоји се од доњег дела са четворостепеном каменом постаментном базом, са наглашеним соклom и благим одступањем по вертикали. На централном делу базе налази се правоугаона ниша намењена за постављање спомен плоче. Изнад базе уздиже се пирамидални обелиск са благим сужавањем ка врху, завршен плитким пирамидалним кровом.

Пројекат за подизање спомен-костурнице на Шапраначком гробљу 1936. године - основа

Пројекат за подизање Спомен-костурнице на Шапраначком гробљу 1936. године - изглед и пресек

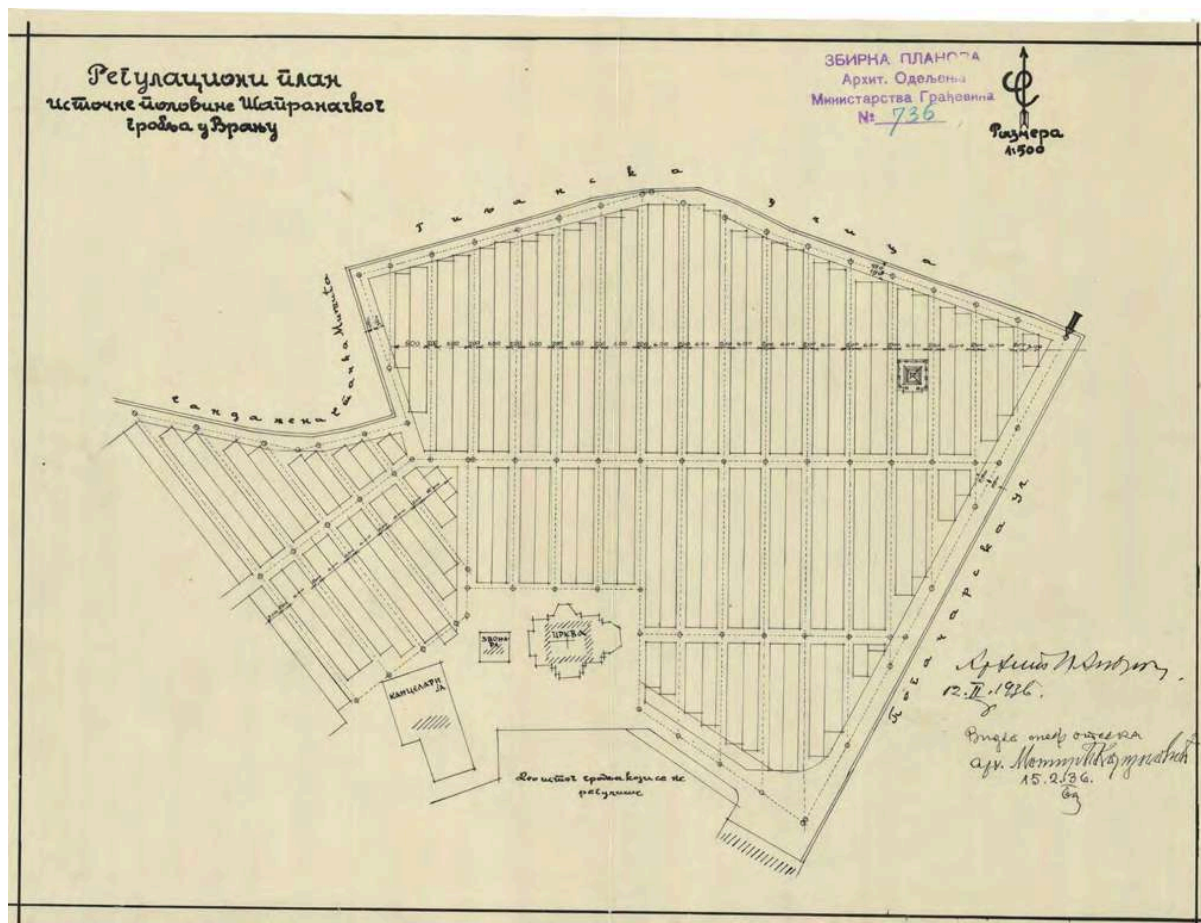
Стилски, споменик припада академском класицизму међуратног периода, с утицајем једноставности и редукције украса. Обелиск симболизује уздицање душе, док масивни постамент представља темељ и трајност заједничког сећања.

Пројекат спомен-костурнице у Врању представља пример репрезентативне меморијалне архитектуре међуратног периода у Србији, у којој се преплићу класицистичка дисциплина и модернистичка редукција форме.

Својим монументалним карактером и строгошћу облика, овај споменик јасно изражава идеале времена: част, жртву и трајност сећања.

Освећење темеља костурнице извршено је 7. октобра 1939. године, али је избијање Другог светског рата прекинуло радове. Из преписке Министарства правде може се закључити да 12. новембра 1940. године радови на изградњи камених елемената спомен-костурнице још увек нису започети, већ да је тада прихваћена понуда зидара Раденковића Стратија из села Топли Дол и каменорезаца Илић Стојана и Стаменковић Душана из села Стубла.²¹

²¹ Архив Југославије, Фонд: Министарство правде КЈ; бр. фонда: 63; орган, јединица: верско одељење; група, подгрупа: војна гробља; бр. фасцикле: 225

Пројекат за подизање спомен-костурнице на Шаприначком гробљу 1936. године - ситуациони план

Изграђени бетонски делови првобитно планиране спомен-костурнице стајали су незавршени деценијама.

Војнички гробови на Шаприначком гробљу наставили су да пропадају током Другог светског рата, а у међувремену су на истом простору сахрањивани и војници окупаторских јединица.

Након завршетка рата, процес урушавања и запуштања споменика се наставио, уз постепено ширење грађанског гробља које је додатно угрозило интегритет старих војничких гробних хумки.

Крајем осамдесетих година 20. века оно што је преостало било је ексхумирано и пренето у спомен-костурницу која је саграђена у источном делу гробља на простору који је некада заузимало гробље српских војника из балканских ратова.²²

²² Ненад Лајбеншпергер, Ратнички гробови из балканских ратова и Првог светског рата у некадашњем Пчињском срезу

Спомен-костурница на Шапраначком гробљу

Након Другог светског рата, интензиван грађевински развој условио је убрзано ширење Враћа и постепено приближавање стамбене изградње Шапраначком гробљу. Током 1960-их година овај процес се додатно интензивира, услед чега гробље све јасније постаје саставни део урбаног пејзажа града. Како је варош постепено попримала урбанији карактер, Шапраначко гробље је задржало рурални амбијент са зеленилом, стазама и природним окружењем које га је јасно издвајало од ужег градског језгра. Управо тај спој руралног и урбаног чинио га је не само местом сахрањивања, већ и простором тишине и рефлексije.

Зидови који окружују гробље углавном су подизани крајем 19. и током целог 20. века па постоје неколико стилски и архитектонски неусклађених начина оградивања. Већи део оградних зидова сачињен је од аб - оградних панела карактеристичних за период друге половине 20. века. Архитектонски и историјски је значајна капија која се налази на североистоку гробља, на углу улица Ђиљанске и Симе Погачаревића. Главна капија, из улице Симе Погачаревића очувала је стари облик камених стубова, али су капије новије градње, које се стилски донекле могу окарактерисати као релативно добро уклопљене.

Шапраначко гробље има дубоку историјску везу са локалном заједницом. Оно приближава становнике разумевању прошлости и омогућава увид у то како су људи у овом крају живели током различитих епоха. Читањем натписа на надгробним споменицима стичемо знање о значају појединаца за заједницу, о њиховим занимањима, друштвеним везама и породичним линијама. Управо та веза чини гробље драгоценим извором за локалну историју и генеалошка истраживања.

Шапраначко гробље и даље носи снажан визуелни идентитет са традиционалним надгробним обележјима, чини гробље историјски и културно непроцењивим делом Врања. Стога је очување Шапраначког гробља важно не само са становишта културне баштине, већ и као трајног сегмента урбаног идентитета Врања.

Како је Врање расло и развијало се у савремени град, Шапраначко гробље је прихваћено као саставни део урбаног идентитета, задржавајући истовремено улогу чувара врањске традиције и колективног сећања.

ЗНАЧАЈ ШАПРАНАЧКОГ ГРОБЉА - МЕСТО СЕЋАЊА И ИДЕНТИТЕТА

Историјска гробља, какво је и гробље на Шапранцу, су места интензивне људске активности. Осим што пружају почивалиште нашим преминулима и простор за сећање, гробља имају изузетну баштинску вредност као локалитети историјског, археолошког, уметничког и архитектонског значаја, и ризница су локалне генеалогije, скулптуре и уметности. Сви историјски елементи представљају непроцењив извор података (сећања и идентитет). Посета историјском гробљу и читање натписа на старим споменицима приближавају нас породицама и заједницама из прошлости које су се суочавале са изазовима као што су глад, епидемије, ратови и породичне трагедије. Историјска гробља представљају драгоцене сведоке друштвених, културних и уметничких токова једног времена — из њих можемо много тога научити о животу, страдању и вредностима наших предака.

Локалне заједнице су традиционално веома укључене у бригу о својим гробљима — било кроз редовно одржавање, активно коришћење или очување традиције и сећања.

Поштовање наших корена значи препознавање и уважавање велике вредности коју историјска гробља представљају. Она су места где се преплићу историја, заједница, уметност, образовање и природа.

Чувајући гробља, чувамо нити које ткају богату таписерију нашег колективног наслеђа.

Док ходамо међу надгробним споменицима, ходамо стазама историје — историје која заслужује да буде запамћена и поштована.

Гробља представљају важан део нашег археолошког и културног наслеђа и као таква треба да буду третирана с дужним поштовањем. Она су значајан елемент историјског пејзажа и често пружају драгоцене увиде у прошлост.

Историјска гробља нису само последња почивалишта преминулих — она су капије у прошлост. Сваки надгробни споменик и свака парцела приповеда јединствену причу, осветљавајући животе појединаца, породица и заједница које су обликовале свет у коме данас живимо. Она су опипљив подсетник на наше корене, културно наслеђе и заједничко памћење.

Запис историје

Историјска гробља на отвореном служе и као музеји под ведрим небом. Надгробни споменици и меморијали садрже податке о именима, датумима рођења и смрти, па чак и о узроцима смрти, пружајући увид у јавно здравље, очекивани животни век и болести које су харале у прошлости. Такође сведоче о

утицају ратова, миграција и друштвено-економских промена. Очувањем ових гробља чувамо непроцењиве историјске записе.

Архитектонски и уметнички значај

Надгробни споменици, маузолеји и гробне капеле у историјским гробљима често представљају изузетне примере архитектуре одређених историјских периода. Они одражавају уметничке токове, стилове и друштвене ставове према смрти и жалости. Очувањем ових објеката спречавамо да ова уметничка и архитектонска блага не нестану услед зуба времена или небриге.

Место за сећање и образовање

Историјска гробља су мирна и тиха места за размишљање, сећање и одраз, подстичући поштовање према онима који су нам претходили. Она такође служе као отворена учионица за све — ученике, историчаре, љубитеље уметности и архитектуре. Истражујући ова места, можемо много научити о локалној историји, генеалогiji и култури.

Природно окружење

Многобројна гробља уједно представљају и зелене оазе у градовима. Она пружају уточиште бројним врстама флоре и фауне, служећи као драгоцени природни простори у урбаним срединама, стварајући зелена острва чиме утичу на побољшање микроклиме градова. Такође, нуде тренутке мира и повезаности са природом, далеко од градске буке.

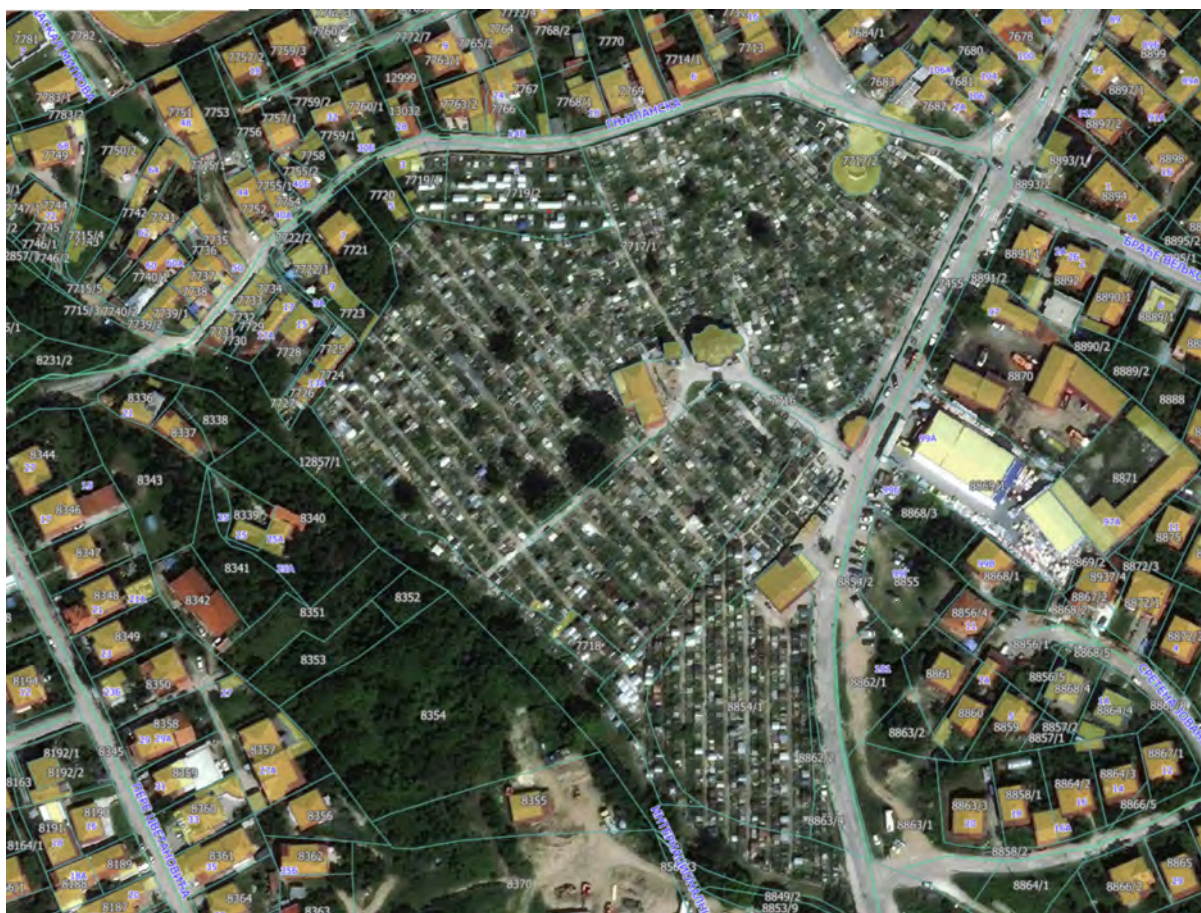
Веза са прошлошћу заједнице

Гробља су мост ка прошлости заједнице. Она откривају животе оснивача, значајних личности, али и обичних људи који су дали допринос развоју краја. Очувањем ових простора, као што је Шапраначко гробље у Врању, не дозвољавамо да се прекине нит која нас повезује са нашим коренима и традицијом. Приче оних који су били пре нас настављају да живе у колективном сећању заједнице. Морамо неговати свест да свако гробље — без обзира на његову величину или припадност — заслужује поштовање, заштиту и видљивост.

Очување гробља је чин друштвене правде, културне одговорности и бриге за колективно памћење. То је начин да се обезбеди да гласови из прошлости, посебно они који су предуго били утишани, остану сачувани и некада буду саслушани.

Шапраначко гробље није само место последњег почивалишта, већ и **живи музеј под отвореним небом**. Ту су сахрањени трговци, занатлије, угледни грађани и духовници, чије породичне приче чине ткиво врањске историје.

Као најстарије активно гробље у Врању, Шапраначко је дубоко укорењено у колективну меморију града. Оно представља **везу између прошлости и садашњости**, место где се чувају успомене на претке и истовремено гради поштовање према традицији и духовности. Оно мора остати место сећања, поштовања и учења — не само о мртвима, већ и о вредностима живих.

Шапраначко гробље у Врању / geosrbija.rs

Површина Шапраначког гробља је 3,51 ha.

Архитектура Шапраначког гробља је картографија памћења: јасне ивице и улази, различите матрице као временски слојеви, језгро (црква), ратни меморијал (костурница) и богата морфологија породичних парцела.

Та композиција омогућава да гробље може да функционише као музеј под отвореним небом и истовремено као жив простор града.

Опасност која прети је овом значајном гробљу је да се настави девастација, без претходног истраживања и документовања. Данас се уочава да је већина најстаријих споменика уништена, поломљена и фрагментована, или се налази узидана у нове бетонске елементе, склоњена са стране, или невидљива од растиња, па је тешко доступна истраживачима.

Велику претњу представља непостојање развијене свести о потреби чувања и одржавања старих надгробних споменика, а као последица вишевековног сахрањивања у ограниченом простору, стари изглед гробља замењен је новим начином обележавања гробова.

Детаљна теренска истраживања Шапраначког гробља до сада нису спроведена, те је неопходно усмерити напоре ка систематичном истраживању, којим је могуће доћи до бројних нових сазнања о историји Врања. Овакво истраживање представља први корак и један од основних видова заштите – заштиту кроз документацију.

Претходне анализе и нова сазнања доприносе стицању додатних увида и расветљавању појединих сегмената историје Врања, посебно у контексту формирања, развоја и меморијалног значаја Шапраначког гробља.

ЕЛЕМЕНТИ ШАПРАНАЧКОГ ГРОБЉА

Надгробни споменици

На Шапраначком гробљу постоје надгробници са архаичним облицима слова и старим правописом, као и симболима који више нису уобичајени у савременој каменорезачкој пракси.

Посебну пажњу привлаче: **украси симболичког карактера** у облику лозе, сунчевих зрака и крста са проширеним краковима, **натписи на старосрпском и црквенословенском језику**, који сведоче о писаној култури и језичким променама кроз векове, **камене плоче** које трају више од два века. Споменици на Шапраначком гробљу разликују се по стилу и облику.

Најстарији су камени антропоморфни крстови, узидани у постоља облика саркофага. Они су послужили као модел у дужем временском периоду овог дела Србије. Постоје подаци да је већи број надгробних белега овог типа са Шапраначког гробља пренешен у манастир Светог Николе у Врању, где су на жалост узидани у потпорни зид гостопримнице манастира.

Старији камени антропоморфни крст и надгробна плоча од белог мермера

Међу најстаријим је и надгробни белег од белог мермера из 1873. године и то хоризонтална плоча са уклесаном великом, раскошном розетом, и византијским

крстом (који је некада био пободен у плочу, сада се налази поред плоче), украшеним поновљним крстовима и флоралним мотивима. Начин израде, материјал и детаљи упућују на претпоставку да је ту сахрањена нека угледна личност.

Посебну вредности имају архаични симболи сунца, светлости, рађања, васкрсења, месеца, умирања, обнављања, представљени најразличитијим облицима, присутни у најархаичнијим временима, нашли су своје место на надгробним споменицима Шапраначког гробља. Различите представе сунца појављују се некада саме, некада са крстом. Најчешће су то розете, кругови. Соларна симболика игра значајнију улогу у култури и вери нашег народа. Крст је симбол религиозне припадности (хришћанства), вертикалности, смрти, поновног рађања, супститут покојника...

Архаични симбол сунца у средни, уклесан у мермеру

Карактеристичан је византијски крст, проширених кракова са представом човека, где је глава представљена кругом, очи тачкама, изнад којих су по две линије облика лука (обрве). Између тачака је вертикална равна линија (нос) и у доњем делу још једна хоризонтална линија (уста). У продужетку круга, на доле је стилизована представа људског тела, такође у облику крста. Свођење ликовног језика на најосновније представе, односно обележја одлика је старијих споменика. Ови антропоморфни крстови карактеристични су за подручје Врања, Бујановца, Прешева...

Велики број историјски значајних вичности из овог краја сахрањено је на Шапраначком гробљу. Неки од њих су:

- Михајло Погачаревић, трговац и предак народног хероја Симе Погачаревића, који је преминуо 1786. године.
- Јања Влајинац (Врање, 1817 — Врање, 1902) познати врањски трговац и индустријалац, један од највиђенијих људи у Србији у то доба.
- Тома Стајић, добротвор Друштва Светог Саве, умро је 6. јула 1921. године и сахрањен је на Шапрначком гробљу у Врању.

Споменик у облику византијског крста са представом човека

Карактеристични вертикални надгробни споменици са тролисним крстом на врху, били су ручно клесани у природном камену, и на којима се уочава народна традиција.

Клесали су их изузетно вешти мајстори, са развијеним осећајем за форму, пропорцију и декоративни израз — праве занатлије свог доба. Њихова рука открива сигурност, познавање камена као материјала и сведочи о богатим каменорезачким традицијама југа Србије. Ови споменици показују да су клесари поседовали не само техничку прецизност, већ и дубоко разумевање симболике форме. Њихов рад представља спој уметности и заната, а сваки од споменика може се посматрати као јединствен пример народног неимарства и трајно сведочанство о култури сећања једног Врања. Занатлије које су се бавиле обрађивањем камена из врањског краја, користећи материјале из околине, успели су да развију препознатљив стил у којем се преплићу традиционални облици и локални изрази у камену. Они заслужују посебно место у историји

народног неимарства Србије. Њихова дела представљају не само материјалне трагове времена, већ и сведочанства о духовности, поштовању предака и културном идентитету јужне Србије.

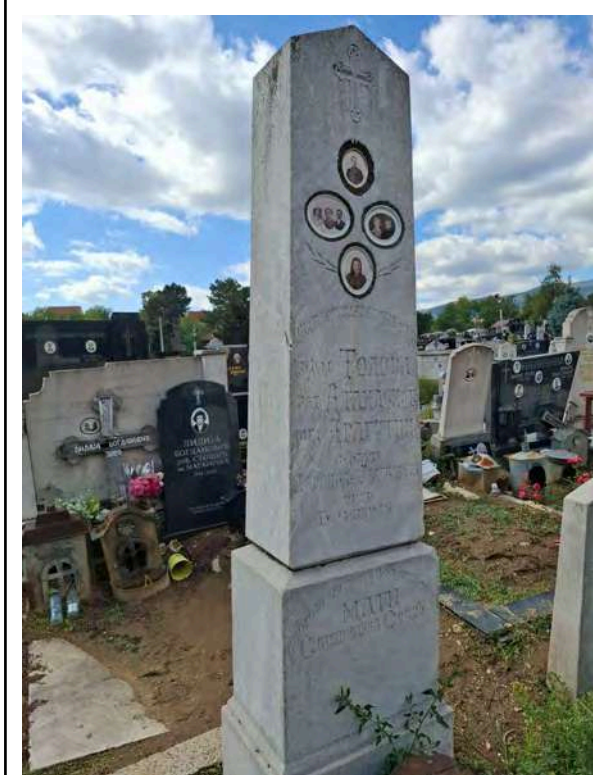
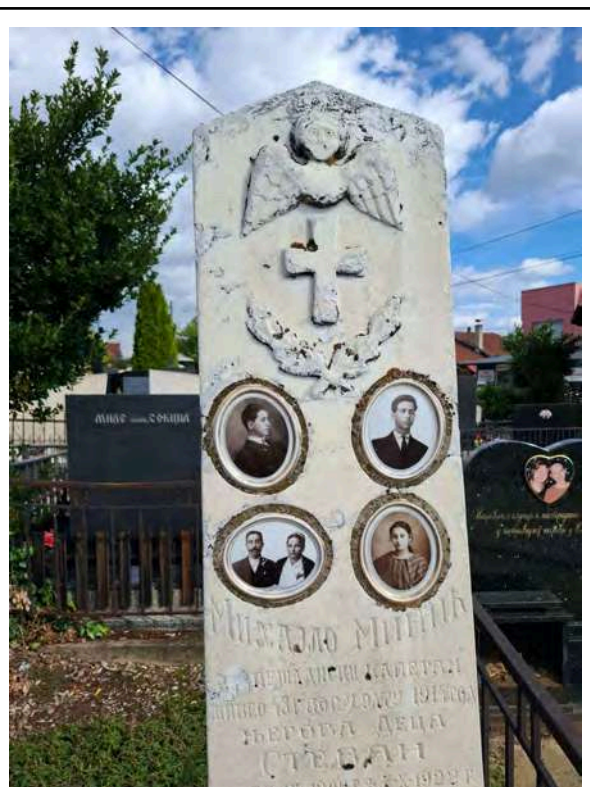
У каснијем периоду јављају се флорани мотиви у виду разлисталих и расцветалих грана, тордирани стубови, са или без капитета, а затим и порцелански рамови са фотографијама покојника.

Карактеристични вертикални надгробни споменици (старији тип)

Крајем 19. почетком 20. века јављају се камени обелисци прецизне обраде. Високи обелисци од мермера и гранита са зарубљеним врхом, у почетку без а касније са фотографијом у порцеланском раму или са више фотокерамичких медаљона, сведоче о породицама које су градиле варош: трговци, учитељи, чиновници, лекари.

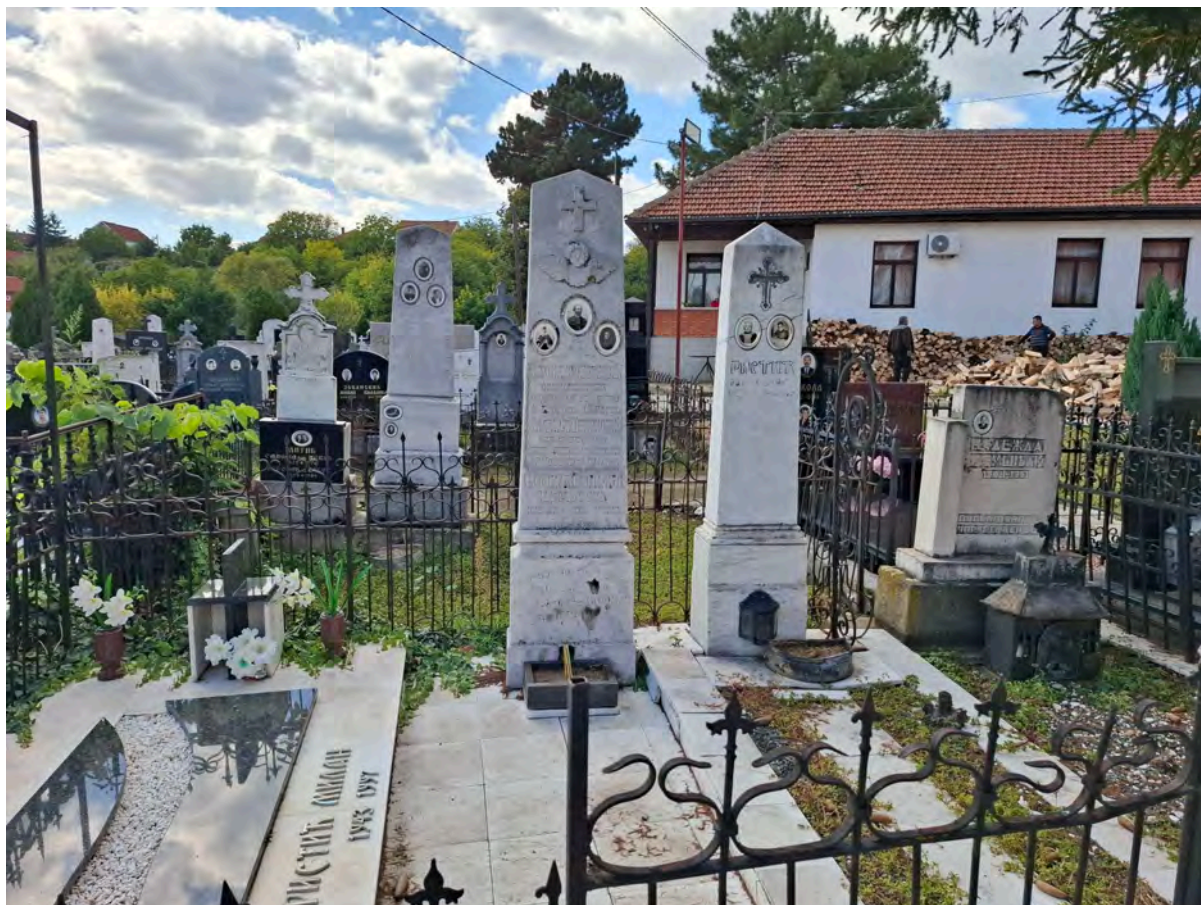
Карактеристични вертикални надгробни споменици (новији тип)

Облик обелиска није случајан – то је вертикала статуса и успомене, „свећа“ од камена која расте ка небу. Фина слова у плитком рељефу, металне ограде с коленцима и врховима у облику љиљана, као и шаховски терацо око

надгробника, говоре о укусу међуратне вароши: ред, мера и занатска рука која зна посао. То је знак грађанске културе која је неговала достојанство и у смрти.

Споменици из 1915. године

Породични споменици са натписима о „зверски убијеним“ људима 1915. уносе ратну трауму Првог светског рата унутар породичних парцела – приватно сећање постаје јавно сведочанство.

Породични споменици са натписима из 1915. године

Делови гробља на Шапраначком риду чувају старе, породичне гробне комплексе у којем се јасно препознају карактеристике споменика са краја 19. и почетка 20. века — витки обелисци од белог или сивог мермера, окружени кованом оградом.

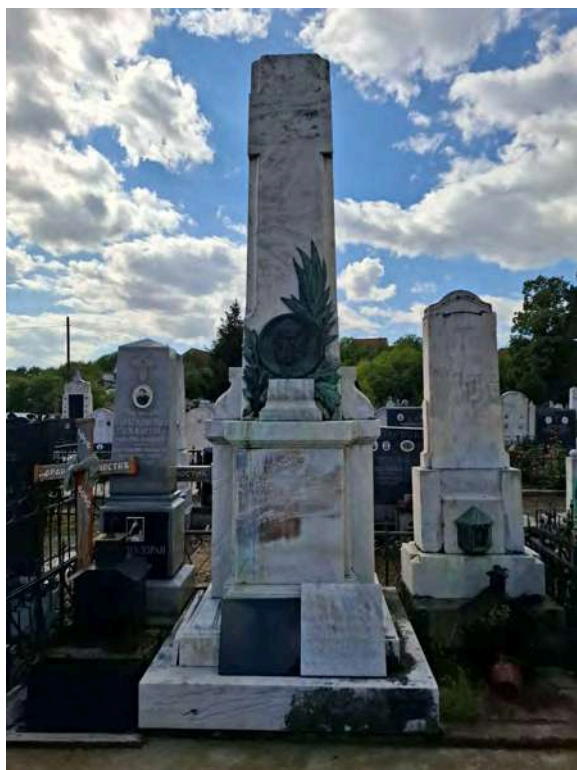
Први с десна је споменик посвећен свештеничкој породици Цветковић. Свештеник Милан Цветковић убијен од бугарских окупатора 12. новембра 1915. године.

Овај споменик има издужену, монолитну форму, благо је нагнут, а на плочи се налазе три портрета у медаљонима - оца Стоилка Цветковића, мајке Цофије Цветковић и сима Милана Цветковића, што је било уобичајено у то време као начин да се визуелно очува успомена на чланове породице.

Овај споменик, осим што има меморијални карактер, сведочи и о страдањима становништва током Првог светског рата и представља важан део локалног културно-историјског наслеђа.

Десно од њега налази се неколико сличних надгробних обележја — усправни мермерни стубови на постолјима, са уређеним малим гробним парцелама ограђеним орнаменталним гвожђем. Натписи, симболи и стил израде указују на породице које су припадале грађанском сталежу, што се види по употреби квалитетног камена и негованој естетици споменика.

Оваква група гробова чини јединствену целину која, поред меморијалне вредности, има и архитектонску и уметничку вредност као сведочанства о локалној култури сећања и друштвеном статусу породица у то доба.

Споменик посвећен Димитрију П. Михаиловићу

Један од значајних надгробних споменика у облику монументалног обелиска, из прве половине 20. века, који представља типичан пример академске меморијалне архитектуре са елементима класицизма и раног модернизма јесте монументални споменик посвећен **Димитрију П. Михаиловићу (1869-1917)**, бившем народном посланику.

Чињеница да му је држава подигла споменик на Шапраначком гробљу у Врању указује да је Михајловић био признат као заслужни грађанин, чија је јавна служба

имала надлокални значај и била препозната у институционалним оквирима ондашње државе. Ова пракса државног подизања споменика у том периоду била је везана за истакнуте јавне личности и њихов допринос током Првог светског рата или носиоце заслуга од општег значаја. Овај споменик сведочи не само о личности покојника, већ и о друштвеном положају и значају породице Михајловић у историји града, која се убраја међу врањске традиционалне и угледне породице.

Споменик је изведен у облику монолитног мермерног обелиска, постављеног на масивно постоље степенасте форме. Целокупна композиција почива на изразито вертикалном нагласку, који симболички изражава идеју уздизања, вечности и сећања. Својом формом, материјалом и монументалношћу издваја се из околног гробног окружења, наглашавајући значај личности којој је споменик подигнут. Споменик је изведен од белог мермера, вероватно из неке од познатих југословенских каменоломских области (Браћ, Венчац, Прилеп), који је био чест избор за репрезентативне надгробне споменике.

Камен је полираним површинама обрађен у горњем делу, док је база делимично грубље финиширана, чиме је постигнут контраст текстура.

Споменик се састоји из три јасно раздвојене целине - постамента, тела споменика и врха обелиска. На фронталној страни постамента видљива је плоча са натписом, изведена плитким рељефом. Централни волумен чини високи призматични стуб, који се благо сужава ка врху. Бочне ивице су благо засечене, што додаје утисак снаге и стабилности. На предњој страни, у горњем делу, постављен је бронзани медаљон са портретом у рељефу, окружен лавровим венцем и граном палме — симболима победе, части и мира. Композиција овог дела указује на академску уметничку школу, са пажљиво одмереним односом између пластике и архитектуре. Обелиск се завршава плитко обрађеним завршним блоком, који нема класични пирамидални кров, већ равну, благо заобљену површину. Та редукција украса указује на утицај модернизма у меморијалној архитектури између два светска рата.

Доминантни декоративни елемент је бронзана апликација — медаљон са рељефом људског лика (вероватно покојника или националног хероја), са лавровим венцем и палмином граном. Ловор симболише славу и бесмртност, палма означава духовну победу и вечни мир, док медаљон уоквирује лик као сећање и одбрану од заборавља.

Оваква комбинација је типична за споменике официра, војника или јавних личности из периода после Првог светског рата.

Овај споменик представља репрезентативан пример меморијалне уметности прве половине 20. века, у којем се преплићу академска дисциплина, симболичка јасноћа и умерени модернизам.

Својом композицијом и материјалном обрадом сведочи о високом нивоу каменорезачке израде и култури сећања тог доба.

Његова архитектонска вредност лежи у равнотежи између монументалности и мира, у чистоћи линија и пажљивом сажимању симболике у једноставан, али снажан облик.

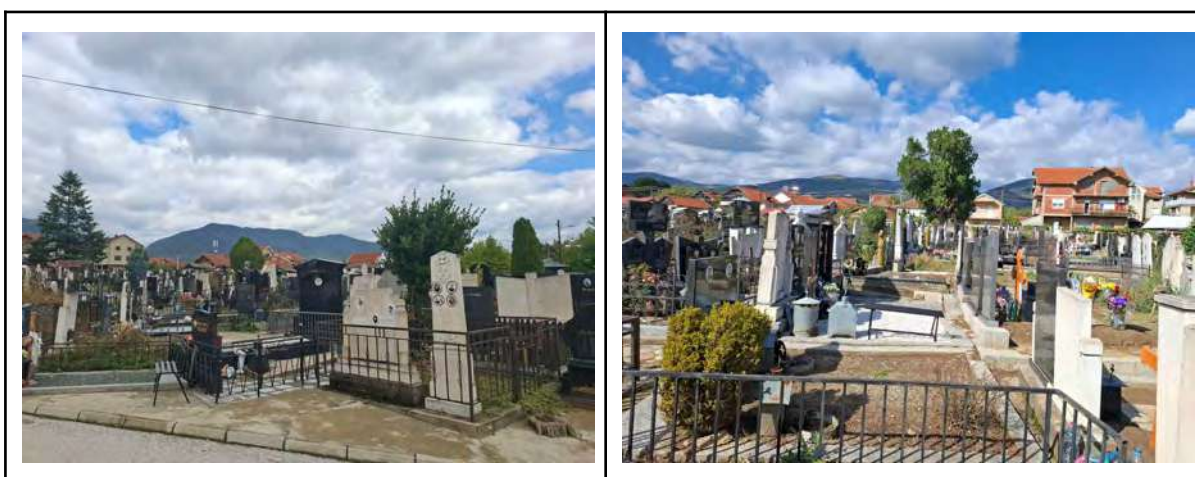

Споменици из након Другог светског рата

Послератни споменици, након Другог светског рата доносе полирани црни гранит, строжију геометрију, скромније украсе и ланчане или ниске металне ограде – стандардизација уместо индивидуалног заната. Али две ствари остају: крст као знак вере и фотокерамика као лични печат. И у социјализму, Врањанци су чували породичну успомену: исте парцеле, исти редови, исто неговање викендом. Нови споменици уписују и нове слојеве друштва – раднике, мајсторе, службенике – а гробље и даље остаје заједнички именик града.

Породичне парцеле ограђене кованим гвожђем нису само граница него рам за сећање: унутра је мали врт, свећњак, клупа, мермерна или терацо стаза. Шаховски плочник, вазе, ниски жбунови – то су микро-амбијенти у којима се памћење одвија кроз рутину: запалити свећу, почистити лишће, поправити браву. У томе је и највећа вредност гробља: оно везује породицу за град кроз навику бриге.

На Шапрначком гробљу налазе се и **традиционални мотиви** попут: лобања и укрштених костију, симбола пролазности, али и **модернији украси** који наглашавају духовност, породичне вредности и наду у вечност. Обелисци, усправни и положени крстови, па чак и отворене књиге у камену, камени блокови са уграђеним плочама или дубоки рељефи у виду фигура. Та разноликост форми сведочи о богатству културних утицаја и личним изборима породица које су подизале ова обележја.

Свака форма, материјал и симбол чине да Шапрначко гробље није само простор вечног почивалишта, већ и **отворена галерија у камену** која сведочи о уметничким, друштвеним и духовним стремљењима Враћа кроз векове. Материјали који су коришћени за израду надгробних споменика такође варирају.

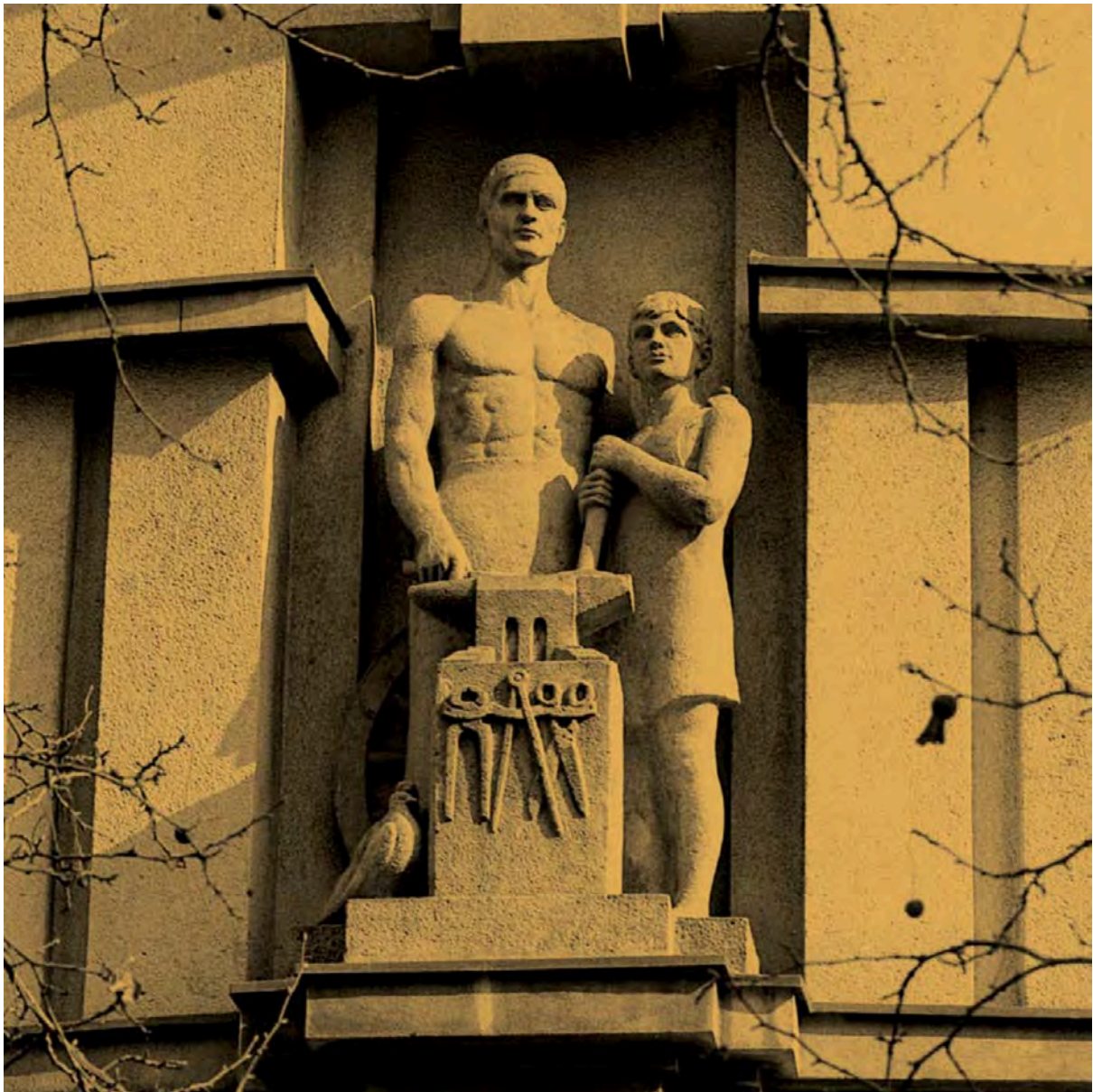
Најчешће су у питању разне врсте камена: **гранит, мермер, пешчар и кречњак**, али се на гробљу могу срести и примери **дрвених и глинених обележја**, посебно на старијим или скромнијим гробним местима. Тако Шапраначко гробље представља и својеврстан **путоказ кроз геолошко време**, јер сваки материјал носи причу о свом пореклу и трајности.

Скулптурални надгробни споменик

Представља надгробни споменик подигнут за сећање на Вукосаву Лулу Мирковић, која је 1930. умрла са непуне три године. Реч је о надгробном споменику рађеном по наруџбини њеног оца Драгослава, високог официра Краљевине Југославије, и мајке Јелене. Настао је у тренуцима велике туге и бола због њеног прераног одласка. Скулптура је дело београдског вајара и каменоресца Николе Лукачека, аутора многих скулптура од културно-историјске вредности. Једно од првих репрезентативних дела српског меморијалног градитељства подигнуто у првим послератним годинама је Споменик посвећен

палим ратницима од 1912 до 1918. године, код Душановог моста у Скопљу, по пројекту инжењера Е. Бронштајна, док је фигуре радио каменорезац Лукачек из Београда. 504 Темељи споменика су освећени 24. маја 1923. године, 505 а споменик је завршен и откривен 17. децембра 1924. године. Међу значајнијим делима је скулптура „Ковач Албанија“, постављена над главним улазом Занатског дома у Хиландарској 2, грађеном 1931-1933. године.

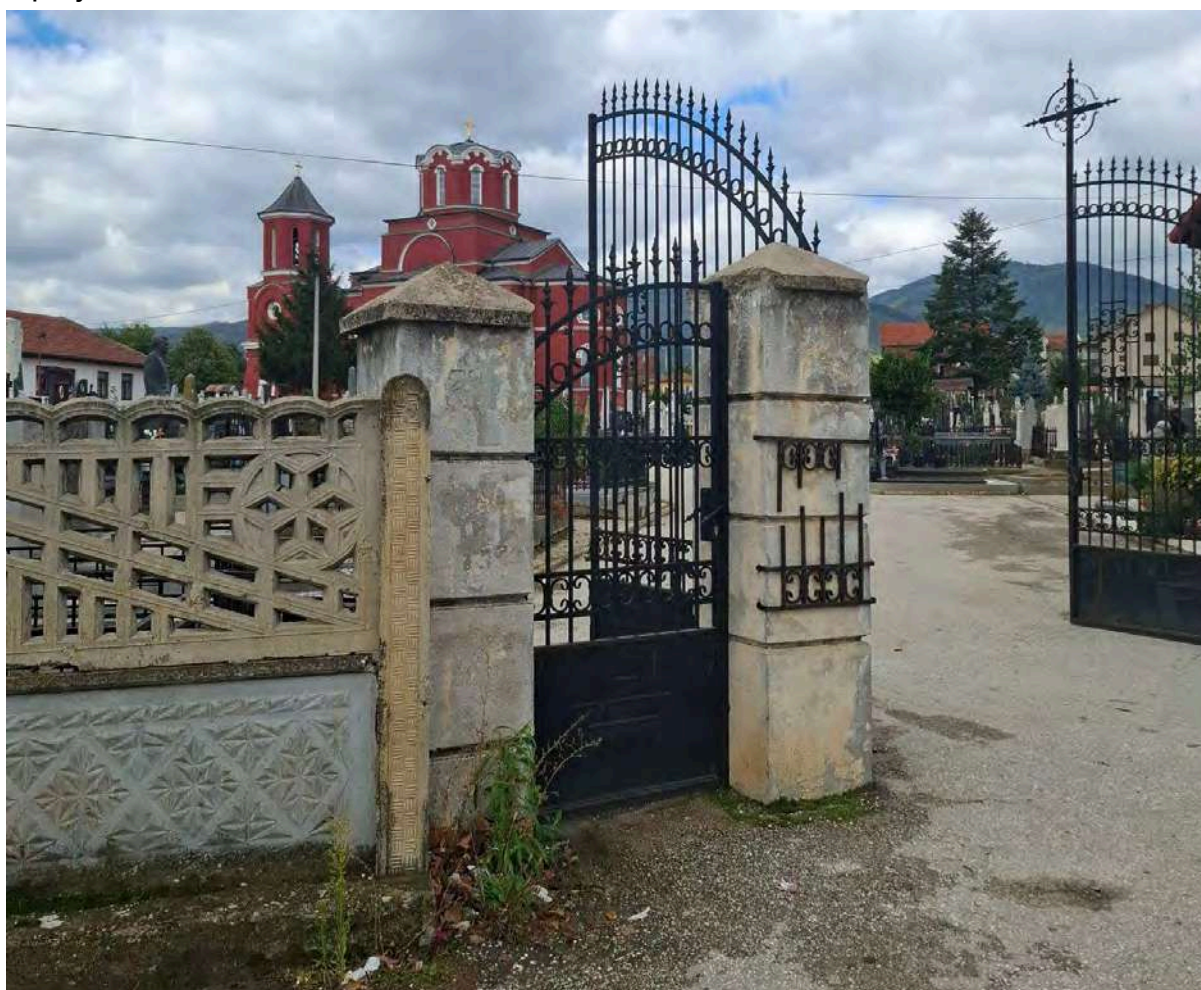
Скулптура „Ковач Албанија“ (Модерна Београда, архитектонска баштина престонице)

Шапраначко гробље, није само у простор тишине него у урбани архив у коме се време чита по облику камена, по оградама и иконици на порцелану. Овде се, на једном месту, виде четири велика слоја Врања: грађанско доба краја XIX и прве половине XX века, ратови и ране уписана у породична сећања, али и поруке социјалистичког доба после 1945, односно с почетка 21. столећа – уједначене, али упорне у верском знаку и породичном поносу. Историја Врања се не чита

само на споменицима палим борцима у центру, него и овде, унутар ограда, где су ратови и насиље прекинули породичне линије. Фотографије на порцелану – лица у униформи, учитељски или свештенички портрети, породичне минијатуре – праве галерију суграђана чија имена и погледи враћају прошлост у садашњост.

Ограда и капије Шапраначког гробља

Зидови који окружују гробље, а који су и даље сачувани углавном су подизани током 20. века па али су стилски и архитектонски неусклађеног начина ограђивања.

Оградни зид од бетонских панела и главна улазна капије у Шапраначко гробље у Врању из улице Симе Погачаревића

Оградни зид гробља треба да дисциплинује границу меморијалног простора, штити мир и даје визуелни потпис целини, он је **линијски меморијални елемент** који јасно диференцира простор, носи орнаментални језик места и подржава достојанство гробља у свакодневном контакту са градом.

На шапраначком гробљу се уочава бетонска орнаментална ограда, вероватно из 50-70-тих година 20. века са прозирном декорацијом. Орнаментику ограде чине горњи појас са луковичним/аркадним профилем, централни појас као прозрачна

решетка са геометријским мотивима (розете, „плетенице“, дијагоналне траке) које граде ритам и светлосну игру, и доњи, компактни појас са рељефним шарама. Компактна база и ритам стубова оградe штите унутрашњи мир простора. Иако је овим решењем постигнута жељена функција - оградња простора гробља и стварање мира у унутрашњости, треба размислити о уједначавању и унапређењу стања оградe.

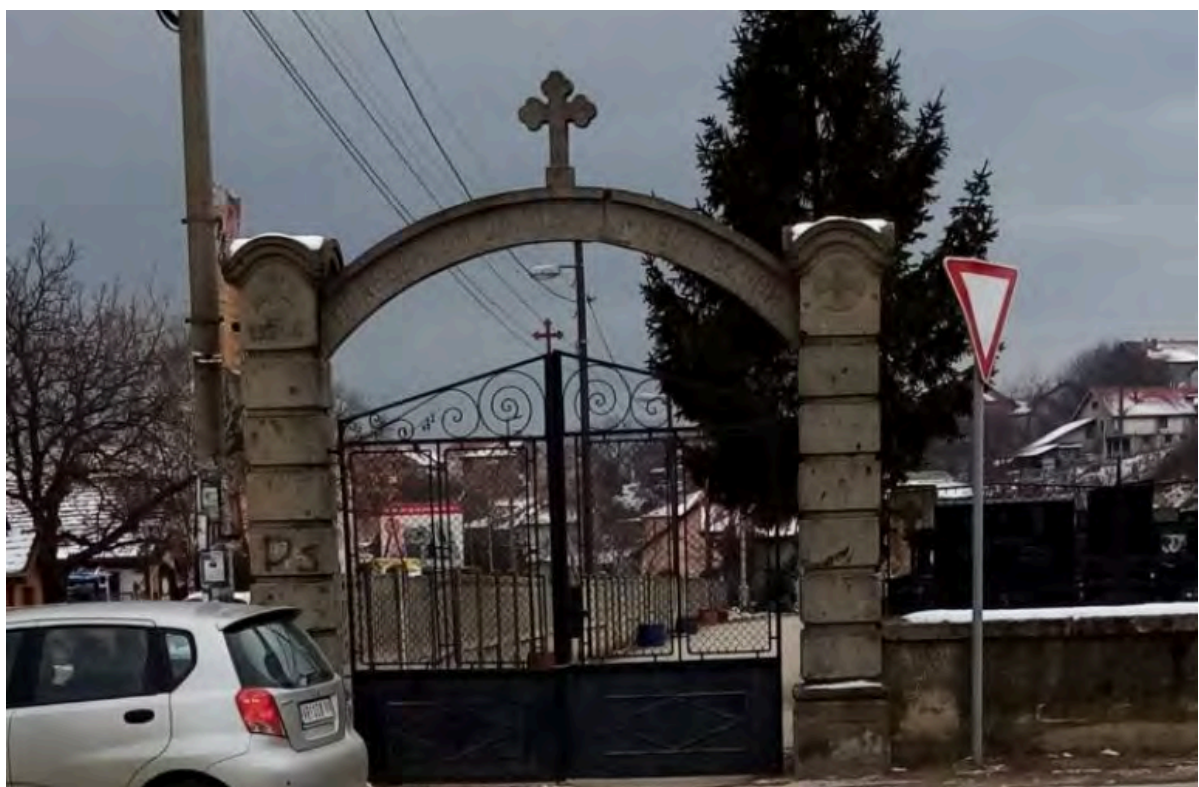
Оградни зид од бетонских панела из улице Симе Погачаревића, у близини Собинске реке

Изглед оградe из улице Симе Погачаревића, пре реконструкције цркве

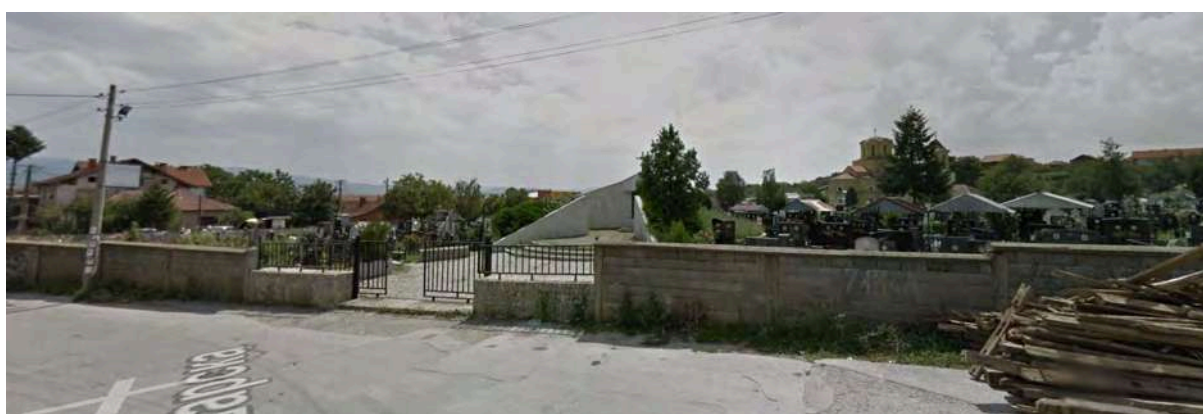
Изглед старе улазне капије у Шапрначко гробље у Врању на углу Гњиланске и улице Симе Погачаревића, пре реконструкције цркве
 Архитектонски и историјски је значајна капија која се налази на североистоку гробља, на углу улица Гњиланске и Симе Погачаревића.

Изглед старе улазне капије у Шапрначко гробље у Врању на углу Гњиланске и улице Симе Погачаревића

Стара капија Шапрначког гробља (угао улица Гњиланске и Симе Погачаревића) је више од улаза: она је **архитектонски ритуал** – материјализовани праг који усмерава корак, поглед и расположење, и тиме чува достојанство места сећања. Монументална улазна капија са **полукружном луком** на два масивна стуба од

камених блокова са истакнутим хоризонталним појасима (рустика), што им даје тежину и трајност. Надлук је решен као архиволта са благим профилисањем; у темену се назире поље за натпис/годину, а са обе стране лука уливени су православни крстови (видљив симбол сакралног карактера простора). Лук и стубови означају **лиминални тренутак** – пролазак из свакодневице у меморијални простор. То је архитектонска „реч“ која позива на тишину и поштовање, праг између профаног и сакралног. Крстови у спандрелима, уочљиви већ на улазу, јасно артикулишу православни контекст обреда и сећања, односно знак верског идентитета.

Изглед улазне капије ка гробници у Врању у Гњиланској улици, пре реконструкције цркве

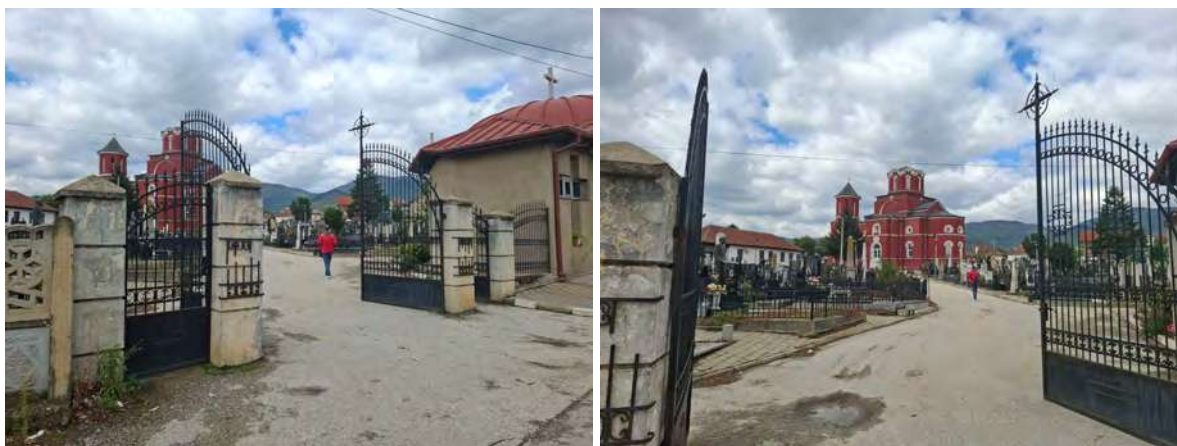
Крила капије састоје се од двокрилних металних врата – доњи пун панел са украсним укрућењем, горе мрежаста испуна у челичном раму; на врху једноставне волуте. Оваква комбинација пуно/празно омогућава и визуелни контакт са унутрашњим простором, али задржава осећај границе. Полупрозрачна метална крила дозвољавају „увођење погледом“ – пре него што уђете, већ учествујете у простору, што ублажава прелаз и обезбеђује читљивост места.

Урбани контекст: капија је „усечена“ у улични профил; иза ње почиње централна процесијска оса гробља, што се види по равном тракту стазе и ритму

надгробника. У даљини је силуета цркве – вертикални акценат који затвара перспективу.

Монументалност улаза говори о заједничком улагању и колективном памћењу; капија је први и последњи контакт посетиоца са простором сећања, а масивна рустика и камени појасеви као симболи трајности визуелно преносе идеју постојаности пред временом, што је кључни мотив у погребној архитектури.

Главна капија, из улице Симе Погачаревића задржала је стари облик камених стубова, док су металне вратнице капије новије. Већи део оградних зидова сачињен је од аб - оградних панела карактеристичних за период средине 20. века.

Изглед улазне капије у Шапраначко гробље у Врању 2025. године

Изглед ограде и улазних капија у Шапраначко гробље у Врању пре реконструкције цркве

Изглед оградe Шапраначког гробља у Врању, улица Симе Погачаревића, пре реконструкције цркве

Могући изглед главне капије Шапраначког гробља крајем 1960-тих.

Непримерени архитектонски израз и позиција продавнице, уз главну улазну капију

Храм Св. преподобне мати Параскеве, Св. Петке

Храм је пројектовао чувени архитекта Василиј Михаилович Андросов (1872–1944.) руски емигрант и архитекта више православних храмова у Србији.

Изглед Цркве Свете Петке и звоника на Шапраначком гробљу у Врању, пре последње обнове

Василиј М. Андросов је рођен 6. јуна 1873. године у Одеси у Русији. Студије на Архитектонском одсеку Царске академије уметности завршио је у Петрограду. Пре него што је морао да емигрира из Русије већ је био афирмисан стручњак са дугогодишњим искуством пројектанта. Радио је у државној служби као члан Техничког одбора градећи цркве, приватне и јавне објекте. У Русији је 18 година радио у приватној и државној служби и пројектовао сакралне и профане објекте. Године 1919. дошао у Србију где је радио у Министарству грађевина (1920–1941). Пројектовао многа спомен-обележја и јавне грађевине, а био је и један од најзначајнијих пројектаната сакралних објеката, израдивши планове за преко 60 цркава широм бивше Југославије.

Црква Преподобне Параскеве у Врању, саграђена је 1924. године према пројекту Андросова, као једнокуполни храм основе развијеног уписаног крста, са куполом изнад наоса.

На сачуваном пројекту на западном прочењу се може уочити стилски елементи моравске школе за истицање грађевине. Приликом извођења, фасада је прилично сведена.²³

Занимљива је у историјско-уметничком смислу из неколико разлога. Она је дело архитекте Василија Андросова, руског емигранта и Зографа Зографског, школованог у Русији. Обојица су у домену својих делатности стварала у складу са тренутним актуелним токовима. Тако је црква по архитектури део токова усмерених ка остваривању српског националног стила, док је иконостас наслеђе традиционалне зографске школе, обogaћене новим утицајима из Русије.

То ауторство само по себи додаје споменичку и културно-историјску вредност комплексу. Храм је компактне масе са централним тамбуром и куполом, фасаде у карактеристичном црвеном тоналитету са белим профилисаним оквирима око лучних прозора. Волумени су артикулисани пиластрима и појасним венцима, што даје јасну силуету и читљив ритам. Звоник је слободностојећи, полигоналног пресека, са конусним кровом и висином и позицијом гради секундарни вертикални акценат уз храм. Силуета куполе и звоника оријентише посетиоца и даје „сидро“ читавом распореду парцела и алеја, односно чини јак урбани маркер – из даљине се препознаје као знак места сећања и тако „држи“ гробље у силуети града. Црква свете Петке са слободностојећим звоником није само архитектонски акценат, већ срце идентитета Шапраначког гробља – место где се приватно сећање укршта са јавном меморијом града.

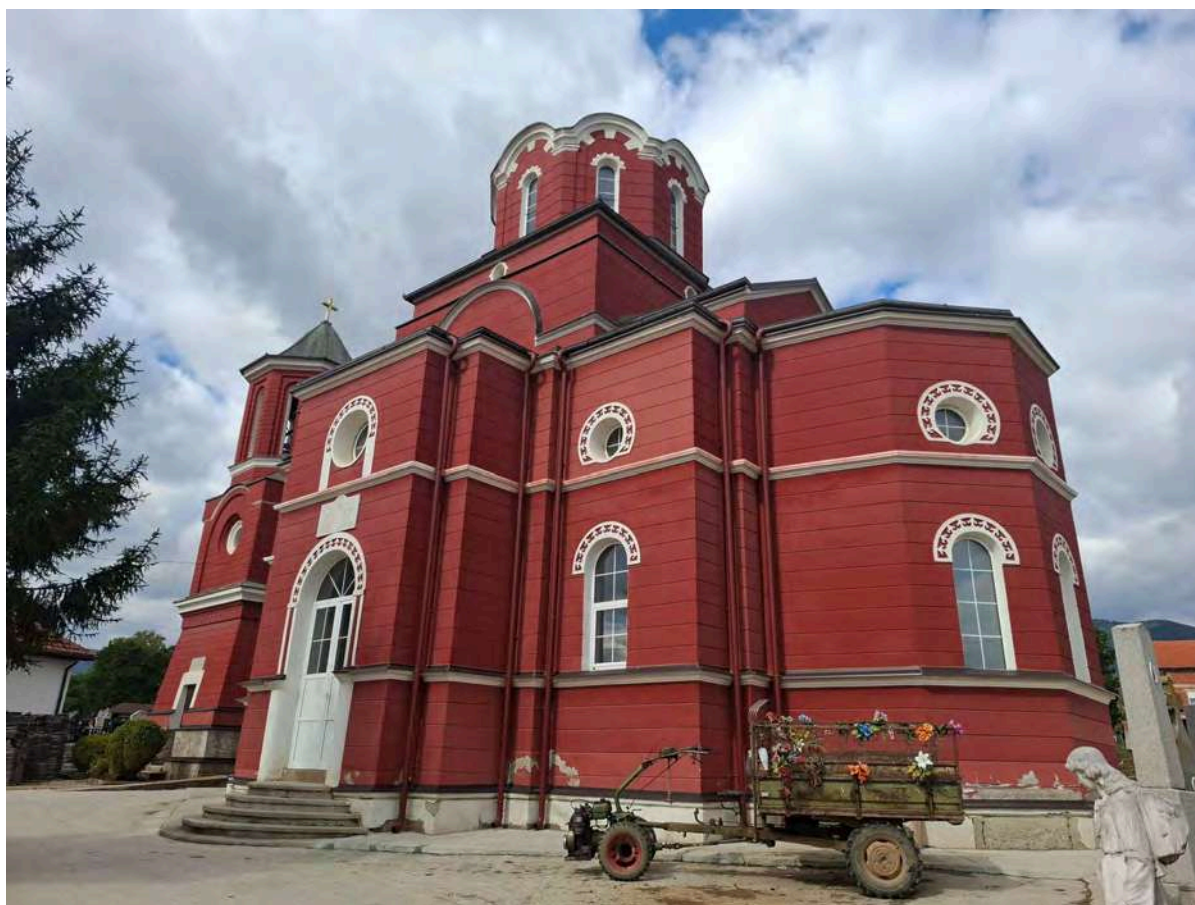

Изглед плоче са натписом на улазу у Цркву Свете Петке на Шапраначком гробљу у Врању, пре последње обнове

²³ Кадијевић, А. (1995): *Цркве архитекте Василија Андросова у Лесковцу и околини*, Лесковачки зборник, 35

Изнад портала налази се плоча са натписом:

Овај храм епархије... од 1925. до 1927. год. за време владавине Њ. В. Краља Александра Првог и епископа нишког Доситеја, проте окружног Душана Поповића, Управе црквене Младена Поповића свештеника, тудора Станише М. Младеновића Раковче, трг. Николе Младеновића Ганза, радове изводили инж. Душан Ди...арац и предузимач Ђера Арсић.

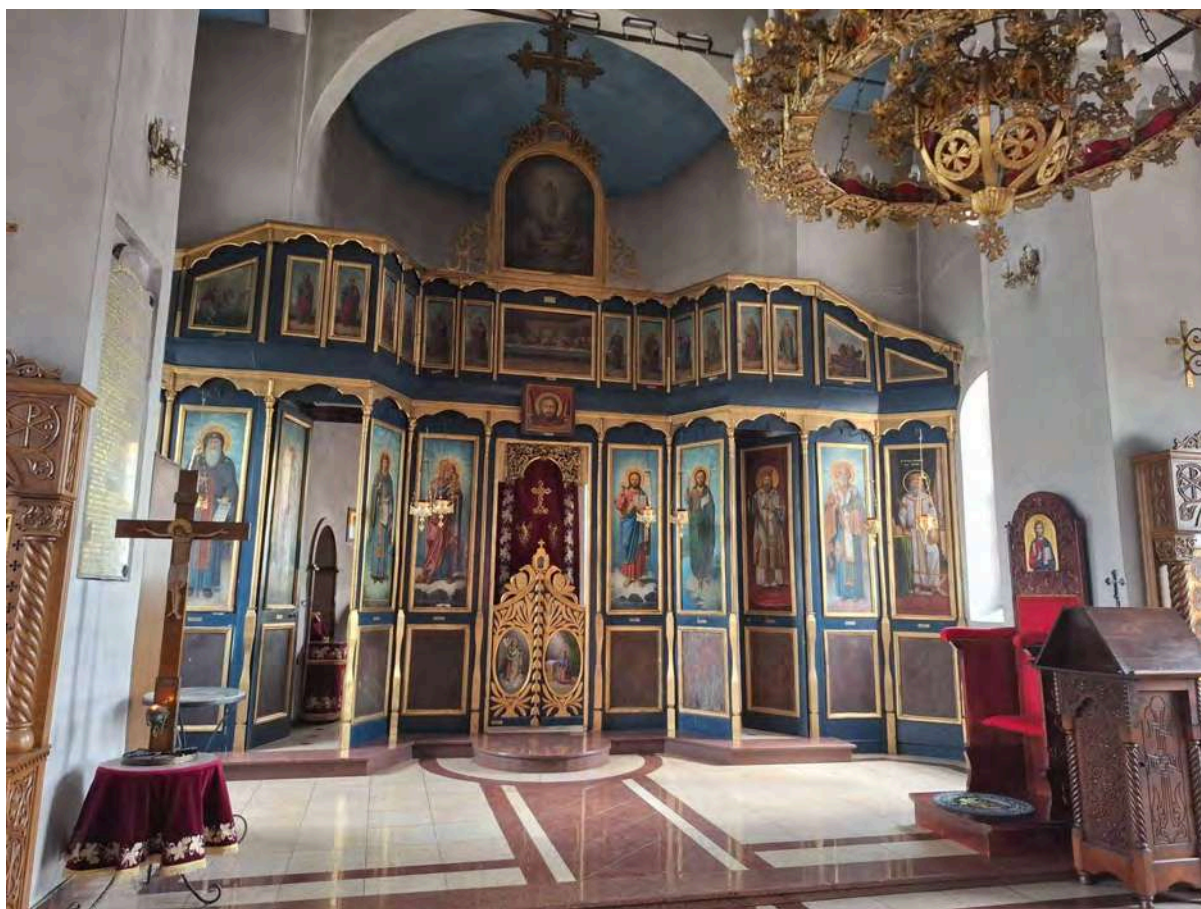
Позиција и изглед Цркве Свете Петке на Шапраначком гробљу у Врању 2025. године

У непосредној близини цркве, уз западни прилаз, налази се накнадно подигнут звоник на ком је исписан натпис:

Ова звонара је подигнута 1911. године за време владавине Њ.В. Краља Петра Првог, епископа нишког Доментијана, проте окружног Дим. Павловића, Управе црквене Мил. К. Јовановића свешт., Ристе А. Стошића - Анђелче трг. и Стојка Раковче ужара. Урезани потпис: К. Луначек.

Стилска концепција звоника потпуно одудара од концепције Андросевљеве архитектуре цркве.

Иконостас у Цркви Свете Петке осликан је у периоду од 1926. до 1928. године, а сликар је био Ђорђе Зографски из Велеса, који је осликао више православних цркава у Епархији врањској (цркве Светог Георгија у Сурдулици, Светог архангела Михаила у Миланову и Светог Димитрија у Буштрању). Иконостас има 32 иконе.

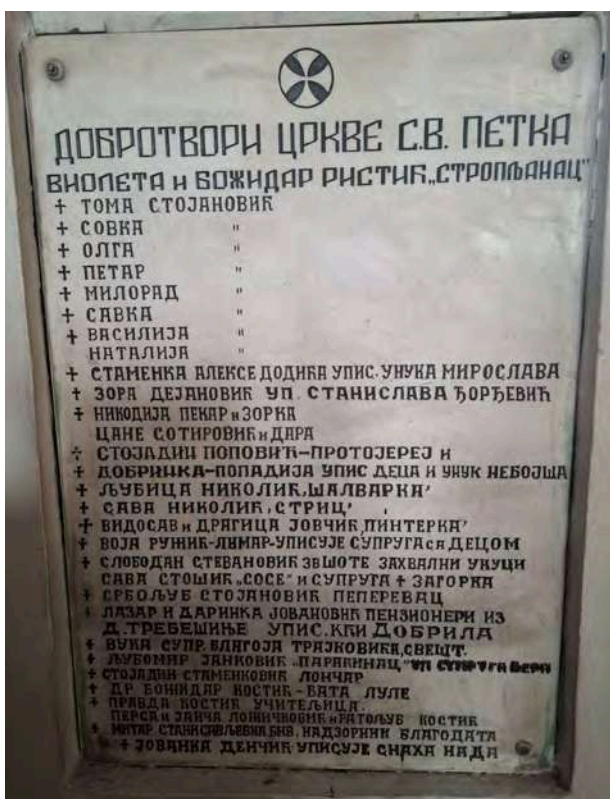

Иконостас у Цркви Свете Петке на Шапраначком гробљу у Врању 2025. године

У унутрашњости цркве постављено је више камених плоча са уклесаним именима добротвора и ктитора.

Плоче са уписаним именима дародаваца у Цркви Свете Петке на Шапраначком гробљу у Врању

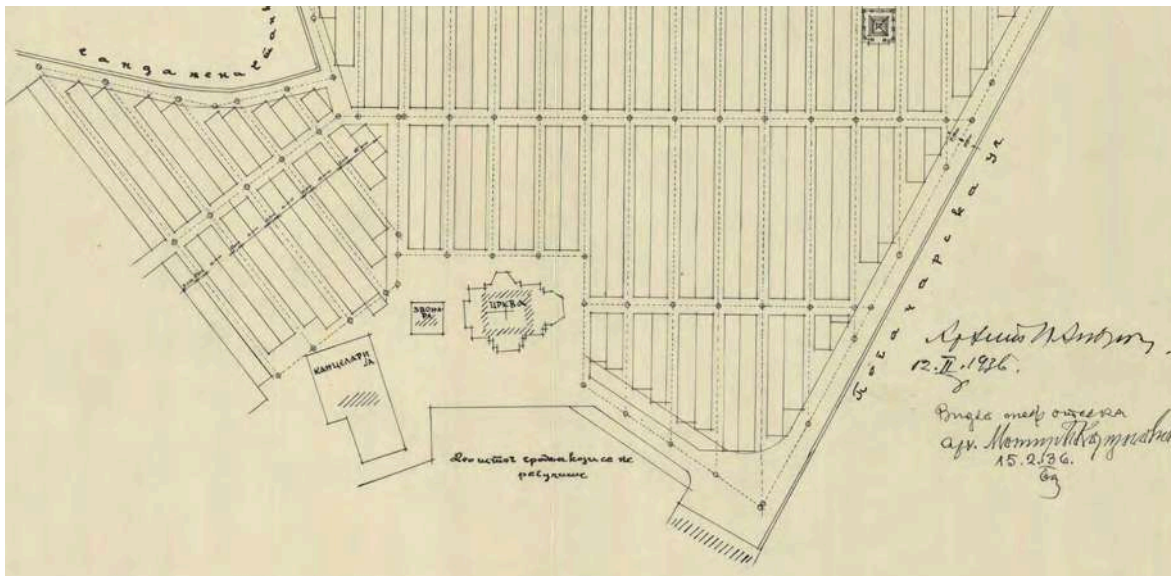
Црква на Шапраначком гробљу у Врању представља карактеристичан пример мале православне сакралне архитектуре са једноставним, али хармоничним обликом, док звоник стоји као самосталан елемент у порти, са јасно дефинисаним вертикалним нагласком и традиционалним обликом.

Црква је делимично обнављана у периоду од 1993. до 2013. године, а садашњи изглед добила је обномом од 2015. до 2017. године.

Објект у оквиру гробља - канцеларија

На основу исечка из Ситуационог плана регулације гробља на Шапраначком риду²⁴ може се закључити да је већа грађевина југозападно од цркве, у свом данашњем габариту у основи, постојала још 1936. године и да се тада користила као канцеларија.

²⁴ Архив Југославије, Фонд: Министарство правде КЈ; бр. фонда: 63; орган, јединица: верско одељење; група, подгрупа: војна гробља; бр. фасцикле: 225

Пројекат за подизање Спомен-костурнице на Шапраначком гробљу 1936. године - ситуациони план

Ова грађевина представља приземну зграду једноставне и функционалне архитектуре, карактеристичне за административне или помоћне јавне објекте из друге половине 20. века постављена централно у Шапраначком гробљу.

Ова зграда се вероватно користи као управна зграда - канцеларија, капела или просторија гробљанске управе.

Кућа је правоугаоне основе, приземне структуре, са масивни зидови од опеке, који су омалтерисани и окречени у бело. Дрвене је кровне конструкције са класичним покривачем од црепа.

Фасада је веома једноставна, без декоративних елемената. Карактеришу је правилно распоређени прозори у низу — пет отвора. Доња зона зграде (сокла) је сивкаста, што наглашава хоризонталност објекта и визуелно га одваја од тла.

Са леве стране налази се делимично увучен улаз са надстрешницом која се ослања на витке дрвене стубове.

Испред зграде се налази неуређен плато на којем је одложена велика количина дрвета и палета са грађевинским материјалом.

Зграда је без стилских одлика, типична за рационалну градњу друге половине 20. века. Њен карактер произлази из функционалности, симетрије отвора и скромних пропорција.

Парохијска кућа на Шапраначком гобљу, 2025. године

Спомен-костурница ратницима ослободилачких ратова 1912-1918.

Војничка костурница на Шапраначком гробљу спаја јасан пијететни сценарио прилаза и строгу, достојанствену геометрију, чини врата колективног памћења – место на коме град, војска и црква говоре једним тихим, али читљивим језиком. Меморијал је решен у кључу позног модернизма и архитектуру пијетета, мирне пропорције и без сувишне орнаментике, осим на плочи тамног метала (вероватно бронзе) на којој је у плитком, али снажно моделованом рељефу приказан стајаћи лик српског војника. Као фронтални мотив на спомен-костурници, барелеф гради икону колективног јунаштва: свака комеморација „сусреће“ управо фигуру војника који није у акцији, већ у ћутању и стражарењу, представљајући живе који памте мртве.

Спомен костурница на Шапраначком гробљу у Врању 2025. године

Целина меморијала је од светлог камена/бетона са минималним профилисањем, што наглашава достојанство кроз једноставност. Геометрија је чиста, симетрична, читљива из даљине. Ниско, симетрично зеленило „пригушује“ периферију вида и **усмерава поглед** ка оси костурнице, док силуета цркве у позадини затвара перспективу и додаје сакрални хоризонт месту. У темену меморијала стоји **крст** – једини изразито фигуративни елемент – као јасан симбол вере и наде.

Костурница, постављена уз улични фронт, са засебним приступом, директно са улице, делује као јавна фасада сећања Шапраначког гробља – видљива пролазнику, али оријентисана ка унутрашњем свету некрополе. Перспектива ка цркви свете Петке у позадини повезује државни меморијал и литургијско средиште, што наглашава двојну природу обреда: грађанску и сакралну. Простор је конципиран за **колективни чин сећања**.

Меморијал посвећен народном хероју Сими Погачаревићу и борцима НОР-а

Меморијал је утопљен у ниско четинарско зеленило али унутар некрополе, и није довољно доступан за јавне комеморације. Ипак, контраст црног гранита (пирамидални стуб са златописом) и светлог, опорог агрегата базе даје јасну читљивост из даљине. Меморијал посвећен народном хероју Сими Погачаревићу, Трифуну Стошићу, Милораду Трајковићу, Јовану Филиповићу и Виктору Дисонеру је јавни маркер антифашистичке традиције унутар породичног гробља. Он додаје грађанску, секуларну осу сећања уз већ присутну литургијску осу коју чине црква Св. Петке и процесијске стазе, и уз државни меморијал (спомен костурницу). Меморијал Сими Погачаревићу и другим борцима архитектонски је јасан, симболички густ и урбанистички добро постављен знак који заокружује ратне слојеве памћења у Шапраначком гробљу.

Спомен костурница на Шапраначком гробљу у Врању 2025. годи

Шапраначко гробље је најцеловитији музеј Врања под отвореним небом: у њему су уписани родослови, професије, стилови, ране и поноси; оно повезује старе врањске породице са генерацијама после 1945. године, чинећи га местом где се град сећа и препознаје.

Спомен костурница представља државни/војни регистар страдања. Меморијал Сими Погачаревићуноси антифашистичко и локално-херојско сећање у коду звезде и пирамиде. Сабрано, три типа обележавања (породично-епиграфски,

државни-крст, антифашистички-звезда) **коегзистирају у истом простору**, показујући да је Шапраначко гробље „жива мапа“ ратних искустава Врања од 1912–1918. до 1941–1945. Меморијални споменици жртвама – натписи о „зверски убијеним“ 1915. године говоре језиком бола који је приватни и истовремено јаван.

Споменик је израђен од црног полираног гранита у облику високе пирамиде (троугаоног обелиска), постављен на бетонској основи са бочним, благо нагнутим плочама.

На предњој страни пирамиде урезани су златним словима натписи:

„НАРОДНИ ХЕРОЈ / СИМА ПОГАЧАРЕВИЋ / 1908–1941“,
изнад којих се налази симбол петокраке звезде.

Испред пирамиде, на хоризонталној површини постоји мања мермерна плоча са урезаним грбом и натписом:

„СУБНОР Врање / 21.12.2009.“, што указује на годину постављања овог обележја.

Цео споменик делује модерно и геометријски чисто, а својом формом и материјалом издваја се у околном простору гробља. Овај тип меморијалне архитектуре типичан је за период доцнијег обележавања НОБ-а, када се користе апстрактни облици и трајни материјали који наглашавају достојанство и симболику сећања.

2. Бунушевачко гробље

Бунушевачко гробље се налази на периферији насеља, на благом узвишењу које омогућава добру видљивост околног простора. Настало је на месту некадашњег војног полигона и стрелишта, а затим је постало главно гробље за град Врање. Гробље има неправилан облик, прилагођен терену, али са правилном матрицом парцела за сахрањивање и распоредом надгробних споменика који сведочи о традиционалним обичајима сахрањивања.

Иако Бунушевачко гробље нема посебно историјско или уметничко наслеђе као нека већа или ранија гробља, оно има значајну локалну вредност као сведок културног и демографског развоја заједнице. Гробље је важно и као део културног пејзажа, одражавајући односе мештана према меморији и традицији.

Старо сеоско Бунушевачко гробље, настало је као једно од локалних гробаља, и током времена је служило као главно место сахрањивања за мештане околних села.

НАЧИН ДЕФИНИСАЊА МЕРА ЗАШТИТЕ ЗА ПОТРЕБЕ ИЗРАДЕ ТЕХНИЧКЕ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ У ПОСТУПКУ ПРИБАВЉАЊА ЛОКАЦИЈСКИХ УСЛОВА

- Изради и утврђивању услова за предузимање мера техничке заштите претходи свеобухватна стручна анализа, која обухвата:
 - o Обилазак терена – детаљно снимање и евидентирање стања објекта и простора.
 - o Истраживање архивске грађе – проучавање доступне документације, историјских извора и претходних анализа.
 - o Архитектонско-урбанистичка анализа – идентификација просторних односа, карактеристика објекта и њихове интеграције у оквиру целине.
 - o Валоризацију објекта и простора – утврђивање културно-историјских, архитектонских и амбијенталних вредности.
 - o Анализу конкретне локације – процену локацијских карактеристика, потреба и потенцијала за интервенцију.
 - o Дефинисање конкретних мера техничке заштите – формулисање смерница за очување вредности објекта, њихових детаља и усклађености са амбијентом.

Оваквим приступом обезбеђује се да свака интервенција буде у складу са основним принципима и стандардима заштите културног наслеђа, што доприноси очувању и унапређењу амбијенталних, архитектонских и историјских вредности анализираног простора, али и унапређењу целокупног амбијента.

Поред тога, овакав начин рада омогућава очување аутентичности и функционалности објекта, као и њихову хармоничну интеграцију у шире урбанистичко окружење. На тај начин, обезбеђује се дугорочна заштита културних добара, истовремено стварајући услове за њихову прилагођену употребу и презентацију јавности.

СМЕРНИЦЕ ЗА УРЕЂЕЊЕ ШАПРАНАЧКОГ ГРОБЉА

Брига и заштита историјских гробаља треба да буду вођене општим принципима конзервације. Принципи конзервације који су најприкладнији за историјска гробаља изложени су у документу под називом „**Повеља из Буре: Аустралијска ИСОМОС повеља о местима од културног значаја (1999)**”. Овај документ појашњава појмове као што су *место*, *културни значај*, *конзервација*, *очување*, *одржавање*, *материјализација* и друге термине које конзерваторске службе користе приликом формулисања политика заштите места од културне вредности, као што су историјска гробаља. Повеља даље разрађује принципе очувања и одржавања места од културног значаја, тако да се не угрози њихова аутентичност и историјска вредност.

Списак радова који следи у овом документу – и који прецизира шта се сме, а шта не сме изводити унутар гробаља – усклађен је са међународно прихваћеним стандардима најбоље праксе у области заштите и конзервације историјских гробаља.

Веома је важно да службе локалне самоуправе али и заједнице које обављају радове на одржавању историјских гробаља буду упознате са овим принципима најбоље праксе, како би се осигурало да се очувају вредности и интегритет ових простора од изузетног културног и меморијалног значаја.

Принципи заштите повеље из Буре конвенције су:

- Конзервација се заснива на поштовању постојеће структуре, коришћења, веза и значења. Она захтева пажљив приступ – мењати онолико колико је неопходно, али што је могуће мање.
- Промене на једном месту не би требало да искривљују физичке или друге доказе које оно пружа, нити да се заснивају на претпоставкама.
- Конзервација треба да користи сва знања, вештине и дисциплине које могу допринети проучавању и заштити тог места.
- За конзервацију значајних елемената традиционалне технике и материјали су пожељни. У одређеним околностима, модерне технике и материјали који пружају значајне користи у очувању могу бити прикладни.
- Конзервација једног места треба да идентификује и узме у обзир све аспекте културног и природног значаја, без непотребног истицања једне вредности на штету осталих.

Увек се препоручује редовно праћење стања гробаља, уз спровођење рутинских, мањих годишњих радова на одржавању, како би се спречило да ситни проблеми

прерасту у крупније, чије је решавање сложено, скупо и временски захтевно. Међутим, када је реч о гробљу на Шапраначком риду, тренутно постоји недостатак поузданих информација.

Први и основни корак у вези са гробљем на Шапраначком риду јесте спровођење истраживачких радова у сарадњи са историчарима, конзерваторима и другим релевантним стручњацима. Циљ је да се забележе сва значајна сачувана обележја, повежу са историјским контекстом и истакне важност њиховог очувања као дела културног наслеђа и идентитета Врања.

Простор Шапраначког гробља потребно је сагледати интегрално и третирати равноправно, уз тежњу ка ревитализацији основних садржаја и намена, и рестаурацији изворних елемената и архитектонског израза и детаљно документовање. Оваквим приступом омогућава се унапређење простора и очување значајног културно-историјског наслеђа и урбанистичких целина изражених амбијенталних вредности.

Разумевање карактера гробља пре него што се приступи било каквим радовима уређења од пресудног је значаја — управо оно омогућава да се препознају и сачувају оне особености које чине гробље јединственим простором вредним заштите, поштовања и представљања јавности. Свако гробље носи своју тишину, своје слојеве времена и своју причу, зато свако неопрезно мешање, макар и с најбољом намером, може неповратно избрисати трагове који су вековима стварали његов идентитет. Одржавање не сме бити чин брисања већ чин разумевања — пажљиво, промишљено и с поштовањем према сваком камену, стаблу и успомени које то место чине живим сведоком прошлости.

Сви радови који се изводе у оквиру гробља не смеју нарушити нити умањити његову вредност, већ треба да допринесу очувању и унапређењу његовог карактера и амбијента. Потребно је постићи осетљиву равнотежу између претераног „уређивања“, које може уништити аутентичност и историјски дух места, и запустања које гробље чини тешко приступачним за мештане.

Урбанистичко планирање које поштује културну целину, које уважава њене културне и архитектонске вредности, уз тесну сарадњу архитеката, конзерватора и локалне заједнице, кључно је за очување равнотеже између прошлости и садашњости, односно између наслеђа и савременог развоја. Насупрот томе, непажљиво пројектовање може довести до нарушавања естетске и културне хармоније простора.

Тумачење и представљање значења историјског гробља представља саставни део процеса конзервације и основни предуслов за постизање одрживих резултата у његовом очувању. Систематско бележење података који се могу „читати“ у оквиру историјског гробља омогућава локалној заједници да те информације даље тумачи и представи у различитим форматима и прилагоди их различитим циљним групама.

МЕРЕ ЗАШТИТЕ НЕПОКРЕТНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА И УРЕЂЕЊА ПРОСТОРА

У вези са претходним проучавањем простора гробља, поред података који су дати у овој Студији, потребно је наставити са проучавањем гробља и спровести следеће мере заштите:

1. Израдити катастарско-топографски план постојећег стања на коме ће се вршити даља мапирања;
2. Прегледати локацију, обележити цркву, друге зграде и до тог тренутка препознате значајне споменике, скулптуре, надгробне плоче, спомен костурнице и друге елементе на катастарско топографском плану;
3. Наставити са теренским истраживањима и уношењем података о историјски значајним надгробним споменицима, наставити са архивским и историјским истраживањима;
4. Тежити изради водича који је потребно да садржи све прикупљене податке, заједно са историјским контекстом;
5. Направити реконструкцију позиције некадашњег војничког гробља на катастарско-топографском плану, а затим и преглед историјског следа догађаја како би се објаснило тренутно стање. Детаљно прегледати предметни простор у циљу идентификовања евентуалног постојања надгробних споменика везаних за наведена страдања. Поставити информациону таблу са подацима до којих се дошло током истраживања;
6. Сачувати све архитектонске и скулпторне фрагменте, евидентирати и пријавити њихову тачну позицију, односно унети тачну локацију у катастарско-топографски план;
7. Веома је важно спровести адекватно документовање споменика — како би се сачувале информације које ће временом бити изгубљене услед природних, неминовних процеса деградације камена.

За све радове на простору Шапраначког гробља потребно је пратити следеће кораке:

1. Затражити услове за предузимање мера техничке заштите од надлежног Завода за заштиту споменика културе за било коју врсту радова на заштићеним просторима (текуће и инвестиционо одржавање, адаптација, реконструкција, доградња, изградња, и др.).
2. Израдити пројектну документацију за било коју врсту радова у оквиру заштићених простора и исту доставити на сагласност надлежном Заводу за заштиту споменика културе.
3. Изводити радове у складу са пројектном документацијом на коју је дата сагласност, уз обезбеђивање конзерваторског надзора.
4. Прегледати и оценити изведене радове и презентовати процес рада, подстичући очување наслеђа.

Приликом интервенција на простору Шапраначког гробља обавезно је придржавати се следећих мера заштите:

1. Обавезна је примена принципа интегративне заштите кроз изналажење адекватне намене, садржаја и начина коришћења простора, са циљем очувања културно-историјских, архитектонских, урбанистичких, амбијенталних, пејзажних и природних вредности простора;
2. Поједини простори захтевају редефинисање садржаја ради усклађивања са културним наслеђем што је могуће спровести у складу са посебним мерама заштите које прописује надлежна установа заштите;
3. Очување постојеће парцелације, осим у случају да ће се тиме допринети очувању и унапређењу амбијента. Предлог препарцелације доставља се Заводу за заштиту споменика културе Ниш на сагласност;
4. Дозвољава се уклањање објеката који немају споменичка својства, односно објеката који деградирају амбијент;
5. Створити услове за очување значајних визура и јединствене природне вредности амбијента;

ОГРАДЕ и КАПИЈЕ

6. Угаона капија (на углу улица Ђњиланске и Симе Погачаревића) је вредно историјско и архитектонско наслеђе које треба сачувати у изворном изгледу. Уколико је неопходно премештање капије, услед бољег саобраћајног решења, то је могуће само методом анистилозе (обележавања камених блокова и осталих елемената капије и поновно враћање изворног изгледа, на новој локацији).
7. Камени далови главне (јужне) капије такође су оригиналог изгледа и материјализације, које је потребно сачувати. Облик, пропорција и металне вратнице измењене су током кацнијих реконструкција и не доприносе изгледу историјског амбијента;

ЗЕЛЕНИЛО

8. Неопходно је очување вредних зелених површина, дрвореда, и неговање постојеће декоративне флоре, као и унапређење простора увођењем

додатног зеленила и редовно одржавање простора на јавним површинама;

9. Дрвеће и друге биљке са дубоким кореновим системом које се налазе у близини надгробних споменика и других зидних структура могу угрозити стабилност споменика. Контрола постојеће вегетације треба да се спроводи орезивањем и уклањањем младица у близини зидних структура пре него што се укорене;
10. Када зрело дрвеће или жбуње изазивају конструктивна оштећења, препоручљиво је да се орежу ручно, по могућству до нивоа земље, а затим да се пањеви третирају одговарајућим хербицидом — тако што се избуше рупе у пању и отров убризга дубоко у дрво. Пањ треба оставити да природно иструли и никада га не треба ишчупати, јер би то изазвало значајно ремећење тла;

ПАРТЕРНО УРЕЂЕЊЕ

11. Партерно уређење и опремање простора дозвољено је у складу са посебним мерама заштите које прописује надлежна установа заштите;
12. Где год је могуће, старе стазе треба очувати и одржавати без растиња. Нове стазе не треба градити без консултација са службом заштите споменика културе. Употребу асфалта и бетона као материјала за стазе треба избегавати;
13. Ако је неопходно изградити нову стазу, треба пажљиво размотрити њен дизајн и тип у односу на карактер гробља. Тип стазе треба да буде визуелно усклађен са карактером гробља и, идеално, изведен од материјала који делују природно у окружењу гробља;
14. У циљу санирања свих врста оштећења и приликом интервенција примењују се мере техничке заштите у складу са конзерваторским методама – конзервација, рестаурација, реконструкција, ревитализација, санација;

НИЈЕ ДОЗВОЉЕНО СЛЕДЕЋЕ:

1. Није дозвољена изградња објеката трајног или привременог карактера који својим наменом, габаритом, волуменом и архитектуром могу угрозити наслеђени амбијент;
2. Није дозвољено премештање споменика са свог првобитног места унутар гробља - Положај споменика, заједно са његовим обликом и натписом, одражавао је друштвени статус преминулог. Локација надгробника у односу на цркву унутар гробља често одражава хијерархију заједнице у време његовог подизања.
3. Не сме се вршити чишћење натписа абразивним средствима, техникама или методама високог интензитета које, иако краткорочно повећавају видљивост натписа, дугорочно убрзавају процес ерозије и пропадања камена. (Натписи и симболи на споменицима пружају локалним историчарима јединствен увид у живот преминулог и друштво у коме је живео. Врло често натписи на споменицима бивају прекривени лишајевима, прљавштином или загађењем, што отежава њихово читање, или су природним процесом ерозије слова избледела и нестала.)

4. Спомен-обележја никада не треба чистити апаратима под високим притиском, пескирањем или хемијским средствима, јер такве методе убрзавају процес пропадања и дугорочно доводе до бржег губитка натписа уклесаних на споменику. Једини безбедан начин за чишћење споменика јесте прање камена водом, коришћењем влажне крпе, након чега следи благо четкање меканим четкама (никако челичне или тврде четке), чиме се уклањају биолошке насlage које могу заклањати натпис на споменику.
5. Не треба уклањати лишајева и маховине са површине споменика, јер ови организми могу помоћи у очувању површине споменика од даљег пропадања. Трудите се да сачувате оригиналну патину или изглед површине споменика, јер то помаже у заштити од утицаја временских услова.
6. Узимање отисака са камених споменика и коришћење креде за исцртавање рељефа на споменицима, јер такве методе могу проузроковати оштећења.

Шапраначко гробље – смернице за очување и унапређење

1. Шапраначко гробље има потенцијал да истовремено буде **меморијално језгро, тихи јавни простор и зелени ресурс града**. Да би се ове вредности очувале и унапредиле, неопходно је спровести свеобухватан сет мера и принципа управљања простором који обухватају конзервацију, уређење, интерпретацију и одржавање.

Конзерваторски оквир и правила одржавања

2. Потребно је усагласити и прописати јасна правила интервенисања, конзерваторске услове реконструкције и текућег одржавања. Сви радови морају се изводити уз поштовање аутентичности материјала, форме и просторне организације гробља, као и уз примену адекватних техника и стручних поступака.

Просторна читљивост и организација

3. Неопходно је утврдити и ревитализовати мрежу стаза, прагова и улазних зона, те уредити микропросторе за задржавање и одмор. Очување просторне читљивости подразумева и јасно разграничење појединих целина у складу са историјским распоредом, како би се поново успоставила првобитна структура гробља и читљивост његове просторне логике.

Визуре и карактер места

4. Посебну пажњу треба посветити заштити визура, силуета и амбијенталних вредности гробља. Неопходно је очувати мир, достојанство и духовни карактер простора, те избегавати постављање визуелно агресивних и неусклађених елемената савремене урбане опреме. Свака интервенција треба да буде ненаметљива и у складу са историјским и меморијалним значајем локалитета.

Зелена инфраструктура и биодиверзитет

5. Зелени фонд гробља треба одржавати на одржив начин, уз подршку биодиверзитету и очување аутохтоних врста дрвећа. Пожељно је повезати зелене масе гробља са околним парцелама и коридором Собинске реке, како би се формирао микро-зелени систем унутар градског ткива и осигурало природно окружење које доприноси мирном и достојанственом карактеру места.

Приступачност и безбедност

6. Осветљење је потребно унапредити само тамо где је то неопходно ради безбедности, водећи рачуна да се не наруши амбијентална вредност простора. Стазе треба поправљати и одржавати у складу са историјским моделима за гробља овог типа, уз очување изворних материјала и профила. Приступ треба учинити сигурним и доступним, без нарушавања мирне атмосфере локалитета.

Третман земљишта и вегетације

7. Здрава стабла треба сачувати, а нове саднице бирати међу аутохтоним врстама. Сви постојећи брегови и узвишења у земљишту морају се задржати, јер могу означавати конструктивне или археолошке елементе, односно старе гробне слојеве. Свака интервенција у тлу треба да се спроводи уз археолошки надзор и по потреби геотехничку контролу.

Архитектонски елементи – зидови, насипи, ограде и капије

8. Потребно је редовно одржавати и унапређивати стање зидова, насипа, ограда и капија. Капијама је потребно посветити посебну пажњу, јер представљају најстарије елементе оградивања и носиоце архитектонске и уметничке вредности.

Историјски значајна капија на углу улица **Гњиланске и Симе Погачаревића** захтева посебан режим заштите. Због безбедносних и саобраћајних разлога могуће је њено премештање, али искључиво уз претходне мере техничке заштите и одобрену пројектну документацију.

Најприкладнија метода је **анастилоза**, којом се оригинални делови капије и стубова пажљиво демонтирају, обележавају, конзервирају и поново постављају у измењеном положају у оквиру истог гробља, уз израду детаљне пратеће документације.

Метални елементи

9. Металне делове, капије и ограде око гробних места потребно је редовно одржавати ради спречавања њиховог пропадања и нестанка услед корозије и дуготрајног утицаја атмосферских услова. Препоручује се редовно чишћење и заштита антикорозивним премазима, као и евидентирање свих оштећених или несталих делова ради могуће реконструкције у складу са оригиналним решењима. Уколико је потребна замена недостајућих делова, треба користити материјале, технике и боје у складу са изворним изгледом.

Зелени фонд и дрворедна структура

10. Старе врсте дрвећа које дуго постоје у оквиру гробља потребно је очувати, уз консултације са стручњацима ради процене њиховог еколошког, амбијенталног и меморијалног значаја. У случајевима када коренов систем или стабло дрвета изазива конструктивне проблеме на споменицима или објектима унутар гробља, неопходно је затражити стручно мишљење и са становишта заштите грађеног наслеђа и са аспекта очувања природне баштине. Свака интервенција мора бити минимално инвазивна и заснована на стручној процени ризика, са циљем очувања природног карактера и равнотеже између живог и грађеног наслеђа.

Одржавање и чишћење простора

11. Приликом чишћења и уређивања простора гробља треба користити искључиво **ручне тримере и друге ручне алате**, како би се избегла механичка оштећења на споменицима, надгробним плочама и капелама. Све активности одржавања морају бити усмерене ка очувању достојанства простора и спречавању физичког нарушавања историјских елемената.

Локације за **привремене депоније отпада** треба пажљиво одредити на местима која су удаљена од највреднијих делова гробља и значајних визура, како би се очувао амбијентални интегритет и визуелни ред. Након завршених радова, све привремене депоније морају бити уклоњене, а терен враћен у првобитно стање.

Управљање, интерпретација и учешће заједнице

12. Интерпретација и управљање историјским гробљем треба да обезбеде активно учешће људи који су са овим местом повезани — било због личног, друштвеног или духовног односа према њему. Укључивање јавности, локалних заједница и институција у процес очувања представља кључ за дугорочну одрживост и очување идентитета места. Пожељно је развити програме едукације, интерпретације и презентације наслеђа који би приближили значај гробља широј јавности, уз поштовање пијетета и историјског контекста.

Унапређење физичког стања гробља на простору обухвата овог планског документа подразумева конзервацију и обнову надгробних обележја, капела, ограда и интерних комуникација. Посебан акценат ставља се на истицање

споменичких и амбијенталних вредности кроз јасно трасирање и обележавање целина, као и кроз ревитализацију зелених структура. Неопходно је очувати аутентичност натписа, форме и материјала, уз обезбеђивање читљивости изворне парцеларне структуре. Простор је потребно уредити и зонирати тако да се постигне равнотежа између пијетета, приступачности и одрживог коришћења. Коначан циљ је формирање естетски усклађене и функционалне целине са адекватном интерпретацијом наслеђа, путем информативних табли и других облика тумачења културног пејзажа.

Очување гробља

Гробља представљају драгоцен извор генеалошких података и информација о историји одређеног места, верским праксама и начину живота. Она такође сведоче о народној уметности кроз израду надгробних споменика и чувају природне карактеристике пејзажа.

Шта значи „очување“?

Под „очувањем“ се подразумева задржавање историјских обележја кроз конзервацију, одржавање и поправку. Очувањем гробља заједница или појединци предузимају кораке да заштите његов облик, карактеристике и детаље.

ИЗВОРИ:

- Боровњак, Ђурђина (2014): *Прилози проучавању опуса архитекте Василија Михајловича Анђросова*, Архив : часопис Архива Југославије. Београд: Архив Југославије, 207-219
- Тошева, Снежана (1994): *Капитална дела руских архитеката у Београду*, у: Руска емиграција у српској култури XX века, I, Београд
- Арсењев, А. (1994): *Анђросов Василиј Михајлович*, у: Руска емиграција у српској култури 20. века, Зборник радова 1 и 2, Београд, 228
- Кадијевић, Александар (1995): *Цркве архитекте Василија Анђросова у Лесковцу и околини*, Лесковачки зборник, 35
- Кадијевић, Александар (1995): *Један век тражења националног стила у српској архитектури*, Београд
- Лајбеншпергер, Ненад (2023): *Ратнички гробови из Балканских ратова и првог светског рата у некадашњем Пчињском срезу*, Врањски гласник : поводом 110 година од Балканских ратова и ослобођења Старе Србије : тематски зборник од националног значаја, Народни музеј, 2023, 237-261
- Хаџи-Васиљевић, Јован (1896): *Ка историји града Врања*, Годишњица Николе Чупића
- Вученовић, Светислав (1986): *Методологија истраживања урбаних целина*, Гласник Друштва конзерватора Србије 10, Београд, стр. 131-136
- Више од наслеђа, издање Савета Европе, Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево, 2012.
- Нешковић, Јован (1994): *Заштита историјских урбаних целина – методологија*, Гласник ДКС 18, Београд, 217-220.
- Вученовић, Светислав (1994): *Урбано наслеђе између разградње и обнове*, Гласник ДКС 18, Београд, 211-216.
- Вученовић, Светислав (2004): *Урбана и архитектонска конзервација, том 1 Свет – Европа*, Београд 2004.
- Вукановић, Татомир П., 1907-1997 (1978): *Врање : етничка историја и културна баштина врањског гравитационог подручја у доба ослобођења од Турака 1878*, Врање, 199-200
(<https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/91609356>)
- Вукановић, Татомир П., 1907-1997 (1968): *Урбанистички план Врања из 1883. год.*, Врање (<https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/100764172>)
- Вукановић, Татомир П., 1907-1997 (1994): *Из врањске прошлости*, Врање (<https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/275523596>)
- Симоновић, Риста (1973): *Градски народноослободилачки одбор Врање : 1944-1945. 1*, Врање, Историјски архив
- Кадијевић, Александар (1997) *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX – средина XX)*, Београд.
- Кадијевић, Александар (1995) *Примери архитектуре српског националног стила у Врању између два светска рата*, Врањски гласник XXVIII, Врање, 67-80.

- Боровњак Ђурђија, Межински Миловановић Јелена (2023): Архитекта Василиј Михаилович Андросов (1872-1941), Београд.
- Здравковић Џонов, Љубица. *Знаменити Врањанци* (2015. изд.). Врање: Историјски архив "31. јануар". стр. 11—17
- Бундало Сања, Томашевић Мирјана (2017): *Старе врањске фамилије*, Врање, стр. 10.
- Михајлов, Саша (2018): *Модерна Београда архитектонска баштина престонице*, Завод за заштиту споменика културе Београд (<https://beogradskonasledje.rs/wp-content/uploads/2012/10/Katalog-moderna-bgd-final-small-resolution.pdf>)
- Обреновић, Виолета (2013): *Српска меморијална архитектура 1918-1955*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет (https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/3299?locale-attribute=sr_RS)
-

Необјављени извори:

- Службена документација Завода за заштиту споменика културе Ниш
- Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш - рекогносцирање Врања 1972. године Милорад Војиновић, Александар Радовић, Борисав Андрејевић, Александар Блатник, Радославка Стојановић
- Фотодокументација Завода за заштиту споменика културе Ниш, Ј. Шурдиловић, 1980. године
- Документација Архива "31. јануар" у Врању
- Документација Народног музеја у Врању
- Архив Србије
- Архив Југославије
- Архив Југославије фонд Министарство грађевина Краљевине Југославије (62) - Збирка планова. фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење (63во)
- Народни музеј Врање
- Историјски архив у Врању
- Документа ЈКП „Комрад“
- Епархијску архиву

